

AZ
ANGOL RESTAURATIO
VIGJÁTÉKIRÓI.

IRTA

MACAULAY T. B.

ANGOLBÓL FORDITOTTA

DE WIRTZFELD BÉLA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1903.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Mi jó indulattal vagyunk Mr. Hunt Leigh iránt.* Véleményünket róla általános hírnevéből, saját műveiből, s mások munkáiból alkotjuk meg, a kik pedig általában a legellenségesebb módon ócsárolják. De, hacsak nagyon nem tévedünk, ő igen ügyes, igen tisztességes és igen jó természetű ember. Úgy írásaiban, mint magaviseletében tisztán fölismerhetjük sok erényét és sok hibáját egyaránt. Azonban valóban az hiszszük, hogy aligha van élő ember, a kinek erényeivel szemben annyira irigyek volnának, s a kinek hibáit oly kegyetlenül elítélnék.

Mr. Hunt Leigh némely tekintetben kitünően alkalmas arra a föladatra, a mire most vállalkozott. Az ő irálya, modorossága ellenére, sőt részben épen modorosságánál fogva, nagyon alkalmas az ilyen, félig kritikai, félig életrajzi, könnyed, csevegő, felületes munkákra. Nem egyezünk meg mindig írói ítéletével, de megtaláljuk benne azt, a mi korunkban felette ritka, a képességet az igazságos mél-

* E tanulmány Hunt Leigh következő művének bírálata: *Wycherley, Congreve, Vanbrugh és Farquhar drámai művei, életrajzi és kritikai jegyzetekkel.* 8.-rét, London, 1840.

tánylatra, s arra, hogy szívből tudjon örülni a legkülönfélébb természetű jó dolgoknak. Ő tudja bámulni Shakspeare¹ és Spensert,² a nélkül, hogy megtagadná a költői képességet a Sándor ünnepelésének szerzőjétől, vagy a finom megfigyelést, gazdag képzelőtehetséget és kiváló humort attól, a kinek agyában megfogamzott a Honeycomb Vilmos és Sir Roger de Coverley. Ő különös figyelmet fordított az angol dráma történetére, Erzsébet korától kezdve napjainkig, s joggal várhatja meg, hogy e tárgyban tisztelettel hallgassuk meg.

Azok a darabok, melyeket ő most bemutat, kevés kivétellel olyanok, melyeket sok, igen tiszteletreméltó egyéniség véleménye szerint, nem kelene újból kinyomatni. E vélemény semmiképen sem osztozhatunk. Nem kívánhatjuk, hogy bármely olyan mű, vagy a művek bármely olyan faja is, mely az emberi szellemre nagy befolyást gyakorolt, s a mely egy jelentékeny korszak politikai, erkölcsi és tudományos jellemét tükrözi vissza, eltűnhessék a világból. Ha tévedünk ebben, e tévedésünkben társaink a birodalom legkomolyabb férfiai, különösen pedig maga az angol egyház, s mindaz a sok jeles tanintézet, a melyek ezzel állanak összeköttetésben. Honfitársaink egész szabad-szellemű nevelése azon az elven alapúl, hogy egy olyan könyvet sem szabad a tanulótól elvonni annak erkölcstelensége miatt, a mely akár irányá kitünőségénél fogva, akár azért, mert a népek történetét, politikáját, szokásait világosítja meg, ér-

tékes. A görög vígjátékokat, a melyekben összevéve is alig van száz olyan sor, a melyen Rochester³ el ne pirult volna, a Pitt- és Clarendon-nyomdáknak⁴ nyomtatták ki, az egyetemek kiküldötteinek felügyelete alatt, s azokat tisztelendő, nagyon tisztelendő és kiválóan tisztelendő magyarázók látták el fölvilágosító jegyzetekkel. A legelőkelőbb ifjúságot püspökök és a hittudományok tanárai vizsgálják meg minden évben olyan művekből, a minő Aristophanes *Lisys*trátája és Juvenalis hatodik szatirája. Bizonyára van egy kis furcsaság abban a gondolatban, ha elképzeljük magunknak az egyház tiszteletreméltó atyáinak gyülekezetét, a mint dicsérget és megjutalmaz egy fiút azért, mert bizalmas ismeretségben van olyan művekkel, melyekhez képest a Priorbeli legsikamlósabb történet is erkölcsös. Mi azonban, a magunk részéről, nem kételkedünk abban, hogy az a nagy társaság, mely az angol úri osztály nevelését igazgatja, helyesen gondolkozott. Kétségtelen, hogy a régebbi irodalmak beható ismerete gazdagítja a szellemet és tágítja annak látkörét. Kétségtelen, hogy az olyan ember, a kinek szelleme gazdagodott és látköre tágult, sokkal hasznosabb tagja lesz az államnak és az egyháznak, mint az, a ki kevésbé jártas a classikai tudományokban. Másrészt pedig nehezen tudjuk elhinni, hogy az ilyen kísértésekkel teljes világban, mint a mostani, csak egy ember is akadna, a kinek élete erényes maradt volna, ha Aristophanest és Juve-

nalist nem olvassa, míg ezek olvasása erkölcstelenne tette. Az az ember, a ki olyan társaságok befolyásának levén kitéve, mint a milyenben mi élünk, néhány latin, vagy görög vers hatásától félti magát, azt hiszszük, épen úgy tesz, mint az a gazember, ki arra kérte a sheriffet, hogy a New-gatetól⁵ az akasztófaig tartó útban tartasson a feje fölé esernyőt, mert a reggel esős volt, s meghülhetett volna.

Az az erkölcs, a melyre a világnak szüksége van, egészséges, nem pedig göthös erkölcs; olyan erkölcs, a mely kiteheti magát a minden szellemi erőfeszítéstől elválaszthatlan kísértéseknek, nem pedig olyan, a mely visszahúzódik az érintkezéstől, mert fél a ragályozás lehetőségétől, s a rendes táplálékot nagyon izgatónak találja. Valóban képtelenség volna megkísérteni visszatartani az embereket attól, hogy megszerezhessék magoknak azokat a képességeket, melyek lehetővé teszik nekik, hogy szerepöket az életben a magok díszére, s hazájok előnyére tölthessék be, csak azért, hogy megőriznék azt az érzékenységet, a mit nem lehet megőrizni, azt az érzékenységet, a melynek megsemmisítésére elég egy a Westminster-től a Templeig terjedő séta.

Mindazáltal méltán vádolhatnának minket durva következetlenséggel, ha, mikor védelmezzük azt az irányzatot, mely honunk ifjúságát olyan írók tanulmányozására hívja föl, a minők Theokritos és Catullus, egyidejűleg fölemelnök szavun-

kat a *Vidéki asszony* vagy *A világ útja* új kiadása ellen. A tizenhetedik század erkölcsstelen angol írói valóban sokkal kevésbé menthetők, mint a görögök és rómaiak. Azonban a tizenhetedik század legromlottabb angol írásai is illedelmesek sok olyassal hasonlítva össze, a mit nekünk Görögország és Róma hagyományozott. Plato, ezen alig kételkedünk, sokkal jobb ember volt, mint Sir Etherege György.⁶ És Plato mégis írt oly dolgokat, a melyektől Sir Etherege György borzadt volna. Buckhurst és Sedley, a Bow-utczái Kakas-beli legvadabb orgiáik között, melyekért pedig a csöcselék bántalmazta, a királyi törvényszék pedig elítélte őket, soha sem mertek volna olyan beszélgetést folytatni, a milyen Sokrates és Phædrus között ment végbe, ama szép nyári napon, az árnyas fák alatt, miközben a patak mormolt lábaiknál, és a tücskök czirpeltek körülük. Ha kíváncsiak, a mint azt hiszszük, hogy csakugyan az, hogy egy művelt angol tudomással bírjon azoknak a kis államoknak szokásairól és kormányzatáról, melyek úgy térben, mint időben távol vannak tőlünk, melyeknek függetlensége több, mint kétezer év előtt megszűnt, a melyeknek nyelvét nem beszélték hosszú időn át, s a melyeknek hajdani nagyságát csak néhány törtoszlop és szobor bizonyítja, sokkal inkább lehet kívánni, hogy behatóan ismerje saját hazája szellemi életének történetét, a vélemények- és érzelmekben fennállott forradalmak indító okait, azok

természetét és kiterjedését, melyek az utóbbi két század alatt nemzeti erkölcsünk lobogóját hol fölemelték, hol meg lesülyesztették. S az ilyen fajta ismereteket csak nagyon szükön lehetne összegyűjteni a parlamenti vitákból, a hivatalos okmányokból s a komoly történetírók műveiből. Vagy egyáltalában nem kell összegyűjteni, vagy pedig annak a könnyű irodalomnak olvasása révén, mely a különböző korszakokban divatos volt. És így mi legkevesbbé sem kárhoztatjuk a jelen kiadást, bárha nem ajánlhatjuk is az előttünk levő csinos kötetet fiatal hölgyek számára karácsonyi ajándéknak.

Azt mondtuk, hogy e kiadást teljesen igazolhatónak tartjuk. De abban már teljességgel nem érthetünk egyet Mr. Hunt Leighvel, hogy épen semmi, vagy legfeljebb igen kevés alapja van azoknak a vádaknak, melyeket oly gyakran emeltek a restauratio irodalmának erkölcstelensége ellen. Nem kárhoztatjuk őt, a miért az ítélő székbe nem viszi magával Lord Angelo⁷ irgalmat nem ismerő szigorúságát, de mégis azt hiszszük, hogy az olyan vétkes és szemérmetlen védelmezők, a minők mai napság lépnek sorompóba, legalább is Escalus csöndes megvetését érdemlik meg. Mr. Hunt Leigh az egész anyagot egy kissé nagyon is Lucio könnyű irányában tárgyalja, és túlságos könnyűsége talán némileg hajlandóvá tenne bennünket a túlságos szigorra.

És mégis nem könnyű túlszigorúnak lennünk.

Mert irodalmunk e része valóban szégyenkora nyelvünknek és nemzeti jellemünknek. Igaz, hogy ügyes és nagyon mulatságos, azonban a szó legnyomatékosabb értelmében «világias, érzéki és ördögi». Illetlenségei, bár mindig olyanok, hogy azokat nem kevésbbé kárhóztatják a jó izlés törvényei, mint az erkölcséi, véleményünk szerint még nem oly szégyenletes hibák, mint különösen emberietlen szelleme. Hallottuk Belialt, nem a mint Ovidiust és Ariostót lelkesíti, «kegyesnek és emberségesnek», hanem Mephisto kaján tekintetével és kegyetlen gúnyjával. Olyan világban vagyunk, hol a hölgyek a nagyon elvetemedett, érzésnélküli és szemérmetlen férfiakhoz hasonlóak, s a melyben a férfiak még az ördögök gyülekezete számára is nagyon rosszak. Bronzhomlokok környeznek bennünket, malomkőkeménységű szívvel és a pokol tüzére méltó nyelvvel.

Dryden azzal védte, vagy legalább mentegette saját és kortársainak hibáit, hogy a korábbi angol drámaírókat hozta fel példakul, s úgy látszik, Mr. Hunt Leigh azt gondolja, hogy az ilyen védelem megállhat. Mi teljesen ellenkező nézeten vagyunk. A fölhozott vétek nem egyedül a kifejezés durvasága. Bizonyos kitételek, melyek egy korban gyöngédek voltak, durvákká lesznek valamely következőben. A pentateuch angol fordításának nyelvezete néhol olyan, hogy Addison nem merte volna azt utánozni; és Addison, a ki saját korunk erkölcsiségének zászlótartója, sok olyan

kifejezést használt, a melyek ma már száműzve vannak. Míg valamely dolgot csak egyszerűen szóval, vagy körülírással jelölnek meg, addig az csak a divat hibája. Az erkölcs e kérdésben nincs érintve. De már abban nagyon is érintve van, hogyha az erkölcstelenséget a fiatal és fogékony képzelőtehetségnek folytonosan olyasmivel összeköttetésben mutatják be, a mi maga vonzalmat kelt. Mert mindenki tudja, a ki megfigyelte a társadalmi törvények behatását úgy saját kedélyére, mint a másokéra, hogy a mit a képzelőtehetség elé folytonosan valami vonzóval együttesen állítanak, utoljára maga is vonzóvá lesz. Kétségtelenül igen sok gyöngédtelenség van Fletcher⁸ és Massinger⁹ műveiben, és több, mint a mennyi kíváncsú még Ben Jonsonban¹⁰ és Shakspeareben is, a kik pedig ettől aránylag tiszták. De mindazáltal lehetetlen fölfedezni nálok rendszeres kísérletet arra, hogy a vétket olyasmivel kössék össze, a mit az emberek nagyon becsülnek, és nagyon kívánnak, az erényt pedig mindig nevetségessé tegyék és lealacsonyítsák. És ilyen rendszeres kísérletet találunk annak a nemzedéknek egész drámai irodalmában, mely II. Károly visszatérése után következett. Csak egyetlen egy dolgot hozunk fel arra például, a mit értünk, a mi az egész emberi nem boldogságára a legnagyobb befolyással bír: a házastársi hűséget. Jelenleg alig tudnánk említeni, csak egy, a polgári háború előtt írott, angol színművet is, a melyben a férjes nők

csábítója kedvező világításban van föltüntetve. Ellenben sok olyan darabra emlékezünk, a melyekben a csábítók megjárják, őket lóvá teszik, kinevetik, s a diadalmaskodó férjek bántalmazzák. Ez a sorsa Falstaffnak, minden élczessége és világismerete mellett. Ez sorsa Brisacnak, Fletcher *A bátyá-jában*, továbbá Ricardonak és Ubaldo-nak Massinger *Az arczkép-ében*. Néha, mint Love *Kegyetlenség-ében* és *A végzetes hozomány-ban* a megsértett családi becsület véres bosszút követel. Ha egyszer-másszor az udvarló ügyes embernek van is föltüntetve, a férj pedig gyenge, vagy gyűlöletes jelemnek, ez csak annál szembetűnőbbé teszi a női erény diadalát, mint Jonson *Celiá-jában* és *Fitzdottrelné-jében* és Fletcher *Máriá-jában*. Általában ki merjük mondani, hogy Erzsébet és az I. Jakab korának drámaírói a házassági fogadalom megtörését vagy mint komoly bűnt tüntették föl, vagy pedig, ha nevetetésre akarták fölhasználni, a nevetés az udvarló ellen fordúlt.

Ezzel ellentétben az alatt a negyven év alatt, a mely a restauratióra következett, a drámaírók egész testülete a házasságtörést folytonosan — mondjuk — nem véteknek, — mondjuk — nem hibának tünteti föl, a mit menthet a szenvedély erőszakossága, hanem az előkelő lovag hivatása gyanánt, mint olyan előnyös tulajdonságot, a mely nélkül jelleme tökéletlen volna. Nevelésének és társadalmi állásának ép oly kelléke, hogy sze-

retkezzék felebarátai feleségével, mint az, hogy francziául tudjon, vagy hogy oldalán kardot viseljen. Mindez minden szenvedély nélkül történik, mintegy természetszerűleg. A hős ármánykodik, mint a hogy parókat visel; mert ha nem tenné, különöz volna, polgár, vagy talán épen puritán. A csábító föl van ruházva minden előnyös tulajdonsággal. S mindaz, a mi megvetendő és utálatos, a szerencsétlen férj osztályrésze. Vegyük például Drydent, s hasonlítsuk össze Woodallt Brainsickel, vagy Lorenzot Gomezzel. Vegyük Wycherleyt, s nézzük Hornert Pinchwifével szemben. Vegyük Vanbrught, s hasonlítsuk Constantot Sir John Brutehoz. Vegyük Farquhart, s hasonlítsuk Archert Squire Sullenhoz. Vegyük Congrevet s állítsuk szembe Bellmourt Fondlewifével, Carelesst Sir Paul Plyanttel, vagy Scandalt Foresighttal. Mindez esetekben, s még sok másban, a melyeket szintén megnevezhetnénk, a drámaíró szem-melláthatólag elkövet mindent, hogy kedvessé, szellemessé és érzelmessé tegye azt, a ki a vétkeket elköveti, azt pedig, a ki ezt elszenvedi, zsarnoknak, vagy bolondnak, esetleg mindkettőnek tüntesse föl.

Mr. Carles Lamb mindazáltal megkísértette védelmébe venni ez irányzatot. A tizenhetedik század második felének drámaíróit, ő szerinte, nem kell a fennálló erkölcsi világ zászlóvivőinek tekinteni, sem az olyan erkölcsi világénak, a melynek a valóságban kell léteznie. Az ő világuk mes-

terkelt világ. Az ő hőseik és hősnők nem angolok, nem keresztyének, hanem a piperkőcszég Utópiájának lakói, egy Tündérországéi, a hol a biblia és Burn «Igazság»-a ismeretlenek, a hol az olyan csiny, melyet e földön pellengérre való állítással büntetnének, csak tündéries kaczagásra szolgáltat okot.

Egy valóságos Horner, egy valóságos Careless, ezt megengedi, nagyon gonosz ember volna. De Wycherley Hornerjének vagy Congreve Carelessének erkölcsösségéről vagy erkölcstelenségéről papolni ép oly képtelenség volna, mint valakit álmaiért vádolni be. Ők a tiszta vígjáték birodalmának lakói, hol semmi erkölcs sem uralkodik. Mikor közöttük vagyunk, zúr-zavaros nép között vagyunk. Nem a saját szokásaink szerint kell őket megítélnünk. Cselekedeteik egy tiszteletreméltó intézményt sem sértenek meg, mert ők nem bírnak ilyennel. Nem bántják a házassági békét, mert köztük nincsenek házasságkötések. Nincs ott sem jog, sem igazságtalanság, hála vagy annak ellenkezője, igény vagy kötelesség, atyai vagy fiúi viszony.

Úgy hiszszük, ez Mr. Lamb tételének foglalatja. Biztosak vagyunk abban, hogy nem voltunk elfogultak bemutatásánál. Mert szellemét bámuljuk, jó természetét pedig, mely minden írásából kitűnik, szeretjük, s annyival inkább ápoljuk emlékezetét, mivel őt magát személyesen nem ismertük. Mindazáltal egész nyíltan ki kell mondanunk,

hogy okoskodása, bár szellemes, a maga teljességében álokoskodás.

Természetesen teljesen belátjuk azt, hogy lehetlenség az írónak olyan mesterkélt világot teremtenie, a melyben a tízparancsolat és az írott törvények által eltiltott dolgok törvényesek legyenek, a kidolgozás mindazáltal ártatlan, sőt épületes legyen. Például azt hisszük, hogy a legszigorúbb bírálat sem vádolná Fenelont gonoszszággal, vagy erköcstelenséggel az ő Telemachjáért és a halálról szóló párbeszédeiért. Pedig Telemachban és a halált tárgyaló párbeszédekben hamis vallás van előttünk s következőleg az abban levő erkölcsi nézet is bizonyos tekintetben helytelen. A jó és a rossz különbözik attól, a mit a valódi életben jónak és rossznak tartunk. Az ember első kötelessége gyanánt Jupiter és Minerva tisztelete van föltüntetve. Philoclest, a ki szabad idejét arra fordítja, hogy ájtatos arcokat vágjon az istenségek előtt, olyan modorban dicséri kegyességeért, a mely nagyon ellenkezik Jesaias kifejezéseivel. A holtak fölött Minos ítélkezik, s tartós boldogsággal jutalmazza őket oly tetteikért, melyeket maga Fenelon nyilvánított volna elsőként főbűnöknek. Ugyanezt lehet mondani Mr. Southey¹¹ mahomedan és hindu hőseiről és hősnőiről. *Thalaba*-ban istenkáromlás kicsinyléssel beszélni az arab csalóról: a borivás vétek, a mosdások elvégzése, és a szent városok tisztelete a jó cselekedetek. *Kehama átká*-ban Kailyalt dicsérik azért a

fogadalmáért, a mit Mariataly, a szegények istensége, szobrának tett. De bizonyára senki sem fogja Mr. Southeyt azzal vádolni, hogy előmozdította, vagy elő akarta mozdítani akár az izlam, akár a brahmaizmus ügyét.

Könnyű megérteni, miért kifogástalan Fenelon és Mr. Southey mesterkelt világa. Először is teljesen különbözők attól a valóságos világtól, a melyben élünk. A társadalmi állapotok, sőt a természeti világ törvényei is annyira eltérők azoktól, melyekkel mi vagyunk ismerősök, hogy semmi rázkódtatást sem érzünk, mikor az erkölcsöt is annyira másnak találjuk. Valóságban azonban e mesterkelt világok erkölce a valódi világ erkölcsétől csak olyan pontokban különbözik, hogy nem lehet attól tartani, hogy azok a tényleges világot valaha elrontanák. Telemach nemeslelkűsége és tanulékonytsága, Kailyal vitézsége, szerénysége és fiúi gyöngédsége erényei minden időknek és minden nemzeteknek. S nagyon kevésbé lehetett félni attól, hogy a dauphin Minervát fogja imádni, vagy hogy egy angol hölgy vizesvödörrel fején fog tánczolni Mariataly szobra előtt.

Ez esetek tehát merőben eltérők azoktól, a melyeket Mr. Charles Lamb a Wycherley és Congrevé mesterkelt világának nevez. Itt a viselkedés, a szokások, a társalgás tárgyai mind valóságos városiak, és a tegnapi napéi. A hős az ő előnyös tulajdonságaival olyan finom úr, kihez az egész a színházban levő fiatalság sze-

retne hasonlítani. A hősnő oly előkelő hölgy, kit az egész színházi ifjúság örömet venne nőül. A színtér olyan helyekre van téve, melyek ép oly ismeretesek a közönség előtt, mint akár saját házuk a St. James- vagy Hyde-parkban, vagy a Westminster-Hallban. A jogtudós a törvényszéki épület és a kincstári palota között jár-kei a maga zsákjával. A főúr azt parancsolja kocsisának, hogy a lordok házához hajtasson, a hol törvényjavaslatot fognak tárgyalni. Száz más kisebb vonás van felhasználva arra, hogy a költött világot természetesenek tüntessék föl. Az erkölcstelenség pedig olyan fajtájú, a mely soha sem mulja idejét, s a melyet a vallás, törvény és közvélemény egyesült ereje is csak tökéletlenül tud féken tartani.

A művészet, úgy, mint az erény nevében tiltakozunk azon tétel ellen, hogy a tiszta vigjáték világa olyan világ, a hova az erkölcsnek nem szükség belépnie. Ha a vigjáték, bárminő föltételek mellett is, a valódi élet utánzata, hogyan lehetséges az, hogy semmi viszonyban ne álljon ahhoz a fontos törvényhez, a mely az életet szabályozza, s azokhoz az érzelmekhez, melyeket az élet minden eseménye felkölt? Ha való volna az, a mit Mr. Charles Lamb mond, abból az következne, hogy ezek a drámaírók mesterségöknök még alapelveit sem értették meg. Tiszta tájképfestmény, melyen sem világosság, sem árnyék nincs, vagy tiszta arczképfestmény,

melyen semmi kifejezés sincs, kevésbbé volna hozzáférhetők a józan kritikának, mint az olyan tiszta vigjáték, a melyből az erkölcs ki van zárva.

Azonban az sem áll, hogy e drámaírók világa olyan világ, melyből az erkölcs ki van zárva. Belép abba a világba az erkölcs lépten-nyomon, úgy az egészséges, mint a beteges erkölcs; az egészséges azért, hogy sértegetssék, kinevessék, együtt mutassák be mindazzal, a mi közönséges, és gyűlöletes, a beteges pedig, hogy fölsruházzák minden előnyös tulajdonsággal. Az sem áll, hogy e mesterkelt világ lakóinak egyike sem érez tiszteletet a szent intézmények s a családi kötelékek iránt. Fondlewife, Pinchwife, egyszóval valamennyi korlátolt fölfogású s visszataszító modorú férfi határozottan kifejezi ezt a tiszteletet. A hősöknek és hősnőknek szintén meg van a magok erkölcsi törvénykönyve, még pedig rendkívül rossz törvénykönyv, nem pedig, a mint Mr. Charles Lamb gondolni látszik, csak is a drámaírók képzeletében létező törvénykönyv. Sőt ellenkezőleg, e törvénykönyvet az emberiség jelentékeny része tényleg elfogadja, és hódol annak. Nem szükséges Utópiába, vagy Tündérországba mennünk, hogy megtaláljuk őket. Kézben vannak. Néhányan közülök minden éjjel csábitgatnak a pokolra a sétatereken, mások pedig a Covent Gardenben sétálgatnak. A nélkül, hogy az álmok országába, vagy Mab királyné

birodalmába kellene mennünk, találkozhatunk csalókkal, veszekedő emberekkel, kemény szívű, kicsapongó korhelyekkel, s olyan nőkkel, kik ilyen szeretőkhöz méltók. A vidéki asszony és az öreg vőlegény erkölcsé, nem, mint a hogy Mr. Charles Lamb vitatja, egy nem létező világ erkölcsé, hanem olyan világé, mely java-részen igen is létezik. Nem egy képzeletbeli nép erkölcsé az, hanem az alacsony gondolko-zású, feslett nagyvárosiaké, s olyan nőké, a ki-ket az ujságok «Cyprus istennője szolgálói»-nak neveznek. És egyszerűen az a kérdés, vajon egy tehetséges ember, ki folytonosan és rendszere-sen arra törekszik, hogy az ilyen fajta jellemet vonzóvá tegye, a mennyiben egyesíti abban a szépséget, kedvességet, méltóságot, szellemessé-get, magas társadalmi állást, népszerűséget, élczességet, ízlést, világismeretet, fényes sikert minden vállalkozásban, rosszúl használja-e fel tehetségeit, vagy nem? Megvalljuk, képtelenek vagyunk megérteni, hogyan lehetne e kérdésre más, mint egyféleleképen válaszolni.

Mindazáltal el kell ismernünk, azoknak az íróknak igazolására, kikről ily szigorúan nyilatkoztunk, hogy ők, legnagyobb részben, ko-ruk teremtményei voltak. És ha azt kérdez-nék, miért bátorított fel az a kor olyan erkölcs-telenségre, minőt semmi más korszak sem tűrt volna el, nem habozunk a felelettel, hogy a nemzeti ízlés e nagy hanyatlása a puritanis-

mus mindenre ránehezedő túlsúlyának következménye volt.

Az erkölcs és vallás nyilvános megsértőinek megbüntetése kétségkívül az uralkodó jogkörébe tartozik. De ha egy kormány, nem elégedve meg a kellő illendőséggel, még azonfölül szentséget is követel, átlépi azokat a korlátokat, a melyek hatáskörét jelölik. S általános érvényű szabályul lehet fölállítani, hogy a mely kormány többet kísérel meg, mint a mennyit kellene, kevesebbet fog alkotni. Az olyan törvényhozó, ki azért, hogy zavarba jutott adóságcsinálókat pártfogoljon, meghatározza a kamat összegét, gondoskodásával vagy egyáltalában lehetetlenné teszi a kölcsönzést, vagy pedig a kölcsönvevőket az uzsorások legrosszabb fajtája könyörületére bízza. Az olyan törvényhozó, ki jóindulatból a munkások iránt megszabja a munkaidőt óraszámra, s megállapítja a munkabért, biztos lehet arról, hogy sokkal jobban elrontja azokat, mint a minők voltak. És így az olyan kormány, a mely nem elégedve meg azzal, hogy büntethet a botrányos kicsapongásokért, az alattvalóktól még buzgó és szigorú kegyességet is követel, csakhamar arra a fölfedezésre jut, hogy mialatt lehetetlen szolgálatokat követelt az erény ügyében, a valóságban csak a vétet mozdította elő.

Mert melyek azok az eszközök, a melyek által bármely kormány is elérheti céljait? Csakis

kettő van ilyen: a jutalmazás és a büntetés; valóban hatalmas eszközök a cselekmények külalakjának befolyásolásra, de teljességgel tehetetlenek a szív érzelmeinek felköltésében. A nyilvános hivatalnok, ha azt mondják neki, hogy előléptetik, ha buzgó katolikus, míg ha nem az, akkor elcsapják, valószínűleg minden reggel misét fog hallgatni. Pénteken kiküszöböli a húsetelt asztaláról, rendesen fog gyónni, s talán még azt is tudomására hozza feljebbvalóinak, hogy felső ruhája alatt szőringet visel. A kit arról értesítenek puritán kormány alatt, hogy a kegyesség lényeges kelléke a világban való boldogulásnak, nagyon szemmel fogja tartani a vasárnapokat, vagy, a mint ő fogja nevezni: a sábeszeket, s úgy fogja kerülni a színházat, mint a ragályt. A vallásnak e fitogtatása, a mit a jutalom reménye, vagy a veszteségtől való félelem idéz elő, rövid idő alatt elvezet oda, a mit egy kormány csak kívánhat. Azonban e látszat alatt az érzékenység, becsvágy, fösvénység és, gyűlölködés sértetlenül tartották meg hatalmukat s a látszólag megtért a világi hibáihoz még sokkal sötétebb vétkeket szerzett, előidézte a tettetés folytonos gyakorlatával. Az igazság nem maradhat sokáig elrejtve. A közönség fölfedezi, hogy azok a szigorú egyének, kiket példányképpül állítanak elébe, sokkal inkább hijával vannak az erkölcsi elvnek s az erkölcsi érzésnek, mint a köztudat szerinti fes-

lett életűek. S úgy találja, hogy e farizeusok távolabb állanak a valódi jóságtól, mint a korcsárosok és az örömlányok. És azután, mint szokásos, a legszélsőbb ellentétbe fog rohanni, a mint amazt odahagyta. A valódi vallásosságot az aljasság és romlottság biztos jeleinek fogja tartani. A legelső napon, a melyen a félelem kényszere eltűnt, s a melyen ki meri mondani, a mit gondol, rettentő káromkodás és trágárság fogja hirdetni, hogy az a rövidlátó politika, mely a nemzetet szentté akarta tenni, csúfolódók nemzetévé tette azt.

Így volt ez Franciaországban a XVIII. század kezdetén. XIV. Lajos vénségére vallásossá lett: azt akarta, hogy alattvalói szintén vallásosakká legyenek, vonogatta vállait és összeránczolta homlokát, ha a reggeli fogadáskor vagy az ebéd előtt olyan urat vett észre, a ki elmulasztotta azt a kötelességét, hogy a templomban megjelent volna, és a kegyességet kék szalagokkal, Marlyba való meghívásokkal, kormányzóságokkal, évdijakkal és ezredparancsnokságokkal jutalmazta. Versailles az öltözetet kivéve minden más tekintetben azonnal szerzetházzá alakult át. A szó- és gyóntatószékeket kardok és himzett öltönyök vették körül. Franciaország tábornagyjai sokat könyörögtek, s aligha akadt csak egy is a hercegek és pairek közt, ki a bőjt alatt zsebében szent kis könyveket ne hordott, s húsvétkor ne áldozott volna. Maintenant asszony, kinek nagy része

volt a kegyes műben, dicsekedett, hogy az ajtosság egész divattá lett. Csakugyan divat is volt az, s úgy enyészett el megint, mint a divat szokott. Mihelyt az öreg királyt Saint Denisbe elvitték, az egész udvar levetette álarczát. Mindenki sietett, hogy szemérmetlen és féktelen kicsapongásban keressen kárpótlást a több évi gyötrelmekért. Ugyanazok, a kik néhány hóval előbb szelid hangon és komoly arcczal értékeztek a papokkal lelkők állapota felől, most azt az éjféli asztalt vették körül, hol pezsgős palaczkok mellett, Dubois és Parabére asszony között trónolva, egy elázott herceg meg-megcsukló hangon hangoztatott istentagadó nézetet és üzött szemérmetlen játékokat. XIV. Lajos uralkodásának korábbi része egy ideig feslett volt, de ama nemzedék legfeszettebb tagja is elpirult volna a regensség orgiáin.

Ugyanez történt a mi atyáinkkal is a nagy polgári háború idejében. Épen nem tévesztjük szem elől azt a nagy tartozást, melylyel az emberiség azon kor puritánjainak adósa, a kik felszabadították Angliát, s megalapították az amerikai egyházakat. Azonban hatalmuk tetőpontján egy nagy hibát követtek el, a mely mély és tartós nyomokat hagyott maga után a nemzeti jellemben és szokásokban. Félreértették a kormányzás célját, és túlhajtották annak hatalmát. Nem csupán védelmezni akarták a vallást és a közérkölcsiséget a bántalmak ellen, a mire a

polgári kardot, ügyes kezekben, nagyon jól föl lehetett volna használni, hanem egyúttal a népet uralmuk őszinte tisztelőivé is tenni. Pedig ha csak azokat a dolgokat vették volna is figyelembe, melyeknek ők magok tanúik voltak, s melyeknek nagy részét magok is elkövették, beláthatták volna, hogy valószínűleg mi lesz vállalkozásuk eredménye. Olyan kormány alatt éltek, mely évek hosszú során át mindent megtett, a mit csak a pazar bőkezűség s a szigorú büntetés véghezvihet, hogy az angol egyház tanait s fegyelmét juttassa érvényre. A kit azzal gyanúsítottak, hogy ellensége amaz egyháznak, a legkevesebb reménye sem lehetett, hogy tartósan kegyben fog állani Károly udvarában. A ki pedig nyíltan bevallotta, hogy ellenkező véleményen van, azt fogsággal, gyalázatos megszégyenítéssel, kegyetlen megcsonkításokkal és magas pénzbírságokkal sújtották. S az eredmény az lett, hogy az egyház elbukott, s estében magával rántott egy hatszáz év óta fentálló monarchiát. A puritánok megtanulhatták volna, ha máshonnan nem, saját gyors diadalukból, hogy az olyan kormányok, melyek hatáskörükön kívül eső dolgokat is megkísérlenek, valószínűleg nemcsak magok fognak elbukni, hanem éppen az ellenkezőjét érik el annak, a mit kívántak.

Mindezt nem vették figyelembe. Szentek vették volna át örökségül a földet. A színházakat bezárták. A szépművészeteket képtelen korlátok

közé szorították. Előbb soha sem létezett vétkek, sőt a rossz magaviselet is főbenjáró bűnökké tétettek. A parlament ünnepélyesen elhatározta, hogy «csakis olyanok kaphassanak hivatalt, a kiknek igaz istenfélelmével a ház meg lesz elégedve». A kegyes gyülekezet előtt, az asztalon, egy biblia feküdt, hogy abból merítsenek tanácsot. Ha megkérdezték volna azt, abból megtanulhatták volna, hogy a búza és annak súlya szétválaszthatlanul össze vannak egymással növe, és vagy mind a kettőt kimélni kell, vagy pedig mind a kettőt elvetni. Azt megtudni, hogy vajon valaki igazán istenfélő-e, lehetetlen volt. De azt könnyen meg lehetett tudni, hogy a ruhája egyszerű-e, a haja hosszú-e, fehéreneműje nincs-e kikeményítve, s lakásán nincsenek-e fényezett bútorok; vajon az orrán keresztül beszél-e, s mutogatja-e szeme fehéret, vajon gyermekeit «Bizodalom»-nak, «Viszontagság»-nak, vagy más ilyen képtelen neveken nevezi-e, vajon a városban kerülte-e a tavaszi kertet, a vidéken pedig távoltage-e magát a vadászattól és a solymászattól, vajon fejtegetett-e szentírási tételeket dragonyos csapatainak, s a gyülekezetben arról beszélt-e, hogy hogy kell keresni az Urat. Mindezek olyan bizonyítékok voltak, melyeket könnyen be lehetett szerezni. Csakhogy, szerencsétlenségre, olyan bizonyítékok, a melyek semmit sem érnek. S az uralkodó párt mégis alkalmazta őket. S ennek

következményeül a csalók egy tömege utánozni kezdte és eltorzította azt, a mit akkor az ajtosság külső jeleinek tartottak. A nemzetet nem lehetett megcsalni. Annak a szomorú időnek nyűgei olyanok, mintha türelmetlenül születtek volna, mintha általánosan szenteknek tartott emberek parancsolták volna meg. S ezek a nyűgök egyszerre türhetetlenekké lettek, mikor kitudódott, hogy jó eszközök arra, hogy a képmutatók általok emelkedjenek. Teljesen bizonyos, hogy még ha a királyi család soha sem tért volna is vissza, még ha maga Cromwell Richard, vagy Cromwell Henrik állott volna is a kormány élén, a szokások nagy elernyedése következett volna be. Már a restauratio előtt sok jel mutatott arra, hogy a feslettség korszaka van keletkezőben. A restauratio egy időre összezúzta a puritán pártot, s a főhatalmat egy feslett életű ember kezébe adta. A politikai ellenforradalomnak erkölcsi ellenforradalom segédkezett, idő multával pedig amaz segített ennek. Vad és eszeveszett kicsapongás korszaka következett. Még a távoli majorságokban s tanyákon is bizonyos fokban érezhetővé vált a változás; Londonban azonban a tobzódás kitörése elretentő volt, s London legragályozottabb helyei voltak a királyi palota, az aristocratiától lakott negyedek, s a jogásztársaságok. E köröknek érdekökben állott, hogy a színházak tőlök függjenek. A dráma jelleme így aztán a párt-

fogók jellemének megfelelőleg kezdett átalakulni. A vigjátékiró volt a szöcsöve egy romlott társadalom legromlottabb részének. S az előttünk levő színművekben az anti puritán reactio alatti előkelő világ gondolkodásának lényegét találjuk fel, átszűrve és összesűrítve.

A puritánok képmutatóskodtak, a vigjátékiró kinevette az illendőséget. A puritán homlokát ránczolta az ártatlan mulatságokra, a vigjátékiró a leggyalázatosabb kicsapongásokat is védelmébe vette. A puritán szenteskedett, a vigjátékiró káromkodott. A puritán nagy dolgot csinált a házasság tisztaságának megbántásából, a vigjátékiró azt dicséretes megkülönböztettségnek tüntette fel. A puritán fitymálva beszélt a népszerűség lobogójának alacsonyságáról, életét sokkal szigorúbb törvénykönyv szabályozta, erényét a világi emberek előtt ismeretlen indító okok vezérelték. Szerencsétlenségre azonban sok esetben nagyon is bebizonyosodott, még többen pedig jogosan lehetett gyanítani, hogy e magas igények minden alap híjával vannak. Ennek megfelelőleg az előkelő körök, s a vigjátékirók, kik ama körök szószólói voltak, azt képzelték, hogy az ájtatosságnak és feddhetetlenségnek minden nyilvánulását az ellenkező alkalmazásával kell ellensúlyozni; hogy jogosan kétségbe lehet vonni, vajon erény egyáltalában létezik-e a világban, s hogy az, a ki azt mutatja, hogy jobb, mint többi embertársa, bizonyosan nagy ravasz.

A régi drámákban sok kifogásolható volt. De bárki hasonlítja is össze még Fletcher legkevesébbé illedelmes darabjait is az előttünk levő kötetbeliekkel, be fogja látni, hogy a túlságos szigorúság korszakára következő elvetemedettség mennyivel múlja fölül az e korszakot megelőzőtt elvetemedettséget. A nemzet az új testamentom ördögöséhez volt hasonló. A puritánok azzal dicsekedtek, hogy kiűzték a tisztátalan szellemet. A ház üres volt, kiseperve és földiszítve, s a kiűzött bérlő egyideig vándorolt, hogy megpihessen, de nem talált nyugvó helyet. Azonban az ördögűzés ereje elgyöngült. Az ellenség visszatért lakásába s pedig nem egyedül tért vissza. Hét magánál is rosszabb szellemet hozott magával. Azután együtt laktak: és e második uralom rosszabb volt, mint az első.

A mennyire terünk engedi, szemlét tartunk azok fölött az írók fölött, a kiket Mr. Hunt Leigh elénkbe állít. A négy közül, azt hiszszük, Wycherley az utolsó írói érdemben, de az időrendet tekintve ő az első, s első, kétségkívül, erkölcs-telenségben is.

Wycherley Vilmos 1640-ben született. Egy shropshirei, régi családból származó földesúr fia volt, ki az akkori fölfogás szerint vagyonos ember számba ment. A birtokot hatszáz font évi jövedelműnek becsülték, mi az akkori időkben körülbelől annyi volt, mint napjainkban egy évi kétezer fontot jövedelmező uradalom.

Vilmos még gyermek volt, mikor a polgári háború kitört, s mialatt állandóan elemi tanulmányaival volt elfoglalva, presbyterianus hierarchia és köztársasági kormányzat alapultak az előbbi egyház és trón romjain. Az öreg Mr. Wycherley a királyi ügyszó szított, s nem tudta magát arra határozni, hogy örököse nevelését az ünnepélyes puritánokra bízza, kik ez időszertint igazgatták az egyetemeket és a nyilvános iskolákat. Ennélfogva a fiatal urat tizenöt éves korában Franciaországba küldték. Ott egy ideig Montansier herczegnek, a tourainei legelőkelőbb családok egyike fejének, szomszédságában lakott. A herczegné, a Rambouillet-ház leánya, bevégzett példánya volt azoknak a tehetségeknek és tökéletességeknek, a melyekért faját ünnepelték. Az ifjú külföldit bevezették a herczegné fényes környezetébe, s úgy látszik, hogy ott tanult némi jót, de némi rosszat is. Néhány év múlva mint finom úr, és mint katolikus tért vissza hazájába. Áttérése, mint ezt biztosan lehet állítani, nem szelleme vagy érzelmei erős szükségletének volt eredménye, hanem részben a gyakori érintkezésnek egy olyan kellemes társasággal, melyben a római egyház volt divatban, részben pedig a Calvin-féle tanok túlszigora iránti ellenszenvnek, a mely akkor majdnem általános volt az eszes és szellemes angol ifjúság körében, és a mely egy idő-

ben, úgy látszott, majdnem félig katolikusakká, félig pedig atheistákká tette őket.

Azonban jött a restauratio. Az egyetemek megint loyális kezekbe kerültek, s volt ok reményleni, hogy megint lesz majd úri emberhez illő nemzeti egyházunk. Wycherley az oxfordi Queen's College-ba iratkozott be, s megtagadta a római egyház tévtanait. Barlow püspöké a megtérítés kissé kétes dicsősége, hogy az egyideig mire sem jó katolikusból mire sem jó protestáns lett.

Wycherley a vizsgák letétele nélkül hagyta el Oxfordot, s a Temple-be lépett, a hol vígan élt néhány évig, megfigyelve a városrész életmódját, résztvevén annak mulatságaiban, és épen csak annyi jogi ismeretet szedvén magába, a mennyi elég volt arra, hogy megalkothassa a pörzsavaró ügyvéd, vagy a konok perlekedő fél mulatságos vigjátéki alakját.

Serdülő kora óta szokta volt magát irogatással mulatni. Néhány hitvány sora a restauratio-ról még ma is megvan. Ha versírára adta volna magát, körülbelől olyan mélyen állana Tate és Blackmore alatt, mint a mennyre Tate és Blackmore állanak Dryden alatt. Egyetlen eshetősége arra, hogy neve fenmarad, az lett volna, ha elfoglalhat egy zugot egy satirában Flecknoe és Settle között. Mindazáltal mégis volt egy irodalmi műfaj, a melyben tehetsége és ismerétei elég voltak a sikerre, s így erre adta magát.

Öreg korában azt szokta mondani, hogy a *Szerelem az erdőben* vigjátékot 19, *Az úri tánczmester-t* 21, *A becsületes kereskedő-t* 25 és *A vidéki asszony-t* 31 vagy harminczkét éves korában írta. Megvalljuk, kétségbevonjuk ez állítás igaz voltát. S mindaz, a mit Wycherleyről tudunk, megengedi nekünk azt, hogy képesnek tartsuk őt arra, hogy az igazságot feláldozza a hiúságnak. S emlékező tehetsége élete alkonyán több olyan furcsa tréfát üzött vele, hogy kétségbevonhatjuk állítása helyes voltát, a nélkül, hogy igazmondóságát megtámadnók. Az bizonyos, hogy 1672-ig egyetlen darabját sem játszották; — ekkor bocsátotta nyilvánosság elé a *Szerelem az erdőben* című darabját. Valószínűtlennek látszik, hogy gondolkoznia kellett volna azon, felhasználjon-e egy olyan fontos alkalmat, minő a világ előtt először való megjelenés, hogy egy gyöngé darabbal lépjen oda, melyet előbb írt, mintsem tehetsége kifejlődött, irálya megállapodott, mintsem a világban szétnézhetett, — ilyen darabbal akkor, mikor íróasztalában már két teljesen bevégzett vigjáték van, tetőpontjára jutott tehetségének gyümölcsei. Ha aztán figyelmesebben vizsgáljuk magokat a darabokat, azoknak minden részében találunk elegendő okot arra, hogy gyanakodjunk Wycherley állításának pontosságában. A *Szerelem az erdőben* első jelenetében, hogy tovább ne menjünk, sok olyan kitévelt találunk, melyeket nem

írhatott tizenkilencz éves korában. Van ott czélzás az urak parókájára, a mely csak 1663-ban jött divatba; czélzás a guineákra, melyeket 1663-ban vertek először; czélzás olyan öltözetekre, melyeket csak 1666-ban kezdtek Károly rendeletére hordani az udvarnál; czélzás az 1666-iki tűzvészre, és több politikai czélzás, melyek okvetlenül későbbi időre mutatnak, mint a restauratio éve; — olyan időre, melyben a kormányzat és a polgárság ellenséges lábon állottak egymással, s mikor a presbyteriánus lelkészeket a plébánia templomokból a gyülekezetekbe hajtották el. De szükségtelen hosszabb ideig időzni az egyes kifejezéseknél. A munka egész szelleme későbbi időé, mint a Wycherleytől említett. A mi *A becsületes kereskedő*-t illeti, melyet állítólag huszonöt éves korában írt, egy olyan jelenet van benne, melyet kétségtelenül 1675 után írt, sok olyan, melyet később, mint 1668-ban, s alig van csak egy sor is, melyet 1666 vége előtt írhatott volna.

Bármilyen idős korában írta is azonban Wycherley darabjait, az bizonyos, hogy már túl volt a harminczon, mikor a közönség elé bocsátotta azokat. 1672-ben adták elő a *Szerelem az erdőben* vígjátékot, nagyobb sikerrel, mint a melyet érdemelt, s e körülmény nagy változást idézett elő a szerző viszonyaiban. A clevelandi hercegnő szemet vetett rá, s megtetszett neki az ő külseje. Ez a feslett életű asszony, nem

elégedve meg előzékeny férjével s királyi kedvesével, kegyeit a minden rangú szeretők egész tömegére pazarolta, kezdve hercegeken s végezve kötél tánoszokon. A köztársaság alatt kezdte meg pályafutását s Anna királynő alatt végezte be, szépanya létere nőül menvén Beau Fieldinghez, ehhez az értéktelen divatbábhöz. Abban nincs semmi különös, hogy Wycherleyt jó indulattal nézte. Alakja parancsoló volt, arcza feltűnően szép, tekintete és magaviselete kecses és méltósággal teljes. Mint Pope később mondta «az igaz nemes tekintetével birt», olyan tekintettel, mely fensőbbiséget parancsol, és a fensőségérzet jól álló öntudatával. Haja csakugyan, mint maga is mondja egyik költeményében, időelőtt megszürkült. Azonban a parókák korában e bal eset csekély fontosságú volt. A hercegné bámulta őt, s szerelmi viszonyt kezdett vele, annak a szemérmetlen és romlott kedélyű körnek szokásai szerint, melybe ő maga tartozott. A körúton, mikor a hölgyek és az előkelő urak legnagyobb számmal voltak ott, kidugta fejét kocsija ablakán s rákiáltott: «Uram, ön hitvány ember, ön gazficzko!»; s ha ezt nem hazudtolták meg, még néhány olyan kifejezést tett hozzá, a melyeket mi nem fogunk idézni, de a melyeket — mondhatjuk — az ő gyermekeire lehetett volna a legjogosabban alkalmazni. Wycherley másnap meglátogatta ő kegyelmességét, s nagy alázattal kérte, tudatná vele, miáltal lett oly

szerencsétlenné, hogy haragját magára vonta. Így aztán bizalmas viszony kezdődött közöttük, melytől a költő valószínűleg gazdagságot és tisztségeket remélt. S e várakozás nem is volt észszerűtlen. Egy, az udvarnál alkalmazott csinos fiatal ember, a kit Churchill Jakab néven ismernek, ugyane tájban oly szerencsés volt, hogy a hercegné rövid életű vonzalmának tárgya lehetett. A hercegnő négyezer ötszáz fontot ajándékozott neki, minden valószínűség szerint néhány cím vagy más fajtajú kegy árát. Az okos ifjú a pénzt magas kamatokra kölcsönözte ki, teljes biztosíték mellett, s ez a bölcs beruházás volt a kezdete Európa legfényesebb magánvagyonának. Wycherley nem volt ilyen szerencsés. Az a jóindulat, a melylyel az előkelő hölgy viseltetett iránta, az egész városban beszéd tárgya volt, s hatvan év múlva az öreg emberek, a kik még visszaemlékeztek ama napokra, azt beszélték Voltairenek, hogy a hercegnő gyakran lopózott ki az udvarból a Templeben lakó kedvese szobájába, falusi leánynak öltözködve, fején szalmakalappal, lábain felsőcipőkkel és kezében kosárkával. A költő valóban sokkal boldogabb és büszkébb volt, semhogy hallgatag maradt volna. A hercegnőnek ajánlotta azt a darabját, a mely ismeretségekhez vezetett, s az ajánló sorokban olyan kitételeket használt, a melyek csak megerősítették a szállongó híret. De Whitehallban az ilyen ügyeket nem te-

kintették komolyan. A hölgy nem idegenkedett attól, hogy Wycherleyt az udvarnál bevezesse, s bemutassa olyan előkelő társaságnak, a milyen-nel, a mint látszik, addig még nem érintkezett. A könnyüvérű király, a ki kedveseinek ugyanannyi szabadságot engedett meg, mint a mennyit a maga részére követelt, megvolt elégedve új versenytársa társalgásával és modorával. Wycherley oly magasan állott a király kegyében, hogy egyszer, mikor a láz bow-streeti lakásán ágyához szögezte, Károly, a ki minden hibája mellett is a társas életben jó és gyöngéd volt, meglátogatta, leült ágyához, ajánlotta neki, hogy levegőváltozást kísértsen meg, s csinos pénzüsszeget adott neki, hogy fedezhesse az utazási költségeket. Buckingham, akkor főlovászmester s egyik tagja a Cabal név alatt ismert gyalázatos minisztériumnak, egyike volt a hercegnő számtalan kedveseinek. Eleinte némi féltékenységet árult el, de nemsokára, szokása szerint, haragja jóindulatra fordult. Wycherleynek a saját ezredében tisztii állást adott, valamint hivatalt a királyi háztartásban is.

Igaztalanság volna Wycherley emléke iránt, ha itt nem említnők föl azt az egyetlen jó cselekedetet, a melyet egész életében, legalább a mennyire mi tudjuk, elkövetett. Azt mondják, nagy erőfeszítéseket tett, hogy megszerezze Buckingham pártfogását a *Hudibras*¹² kitűnő szer-

zője számára, a ki most a feledékenység homályába kezdett merülni, elhanyagolva az ő szellemére büszke nemzetétől, s az udvartól, melynek nagyon jó szolgálatokat tett. Ő kegyelmessége beleegyezett, hogy fogadja Buttlert, s a találkozás létre is jött. Szerencsétlenségre azonban két csinos nő haladt el előttük; a csélcsap herczeg utánuk sietett; az alkalom elveszett s soha sem tért többé vissza.

Ez időszerint a második hollandi háború dühöngött, Anglia egész történelmének legcsúfosabb háborúja. Abban a korban nem fontolták meg, hogy valamennyire mégis szükséges, hogy a tengerész-tiszt hivatásának megfelelő nevelést kapjon. Előkelő fiatal emberek, kik talán már a szellőben sem tudtak volna megállani lábaikon, szolgáltak a király hajóin, néha mint tisztek, máskor mint önkéntesek. Mulgrave, Dorset,¹³ Rochester és sok más ott hagyták a színházakat s a Mallt a függőágyért s sós disznóhúsért, s a tengeri szolgálatnak még elemeit sem ismervén, legalább a csata napján mutatták meg bátorságukat, melynek az angol urak ritkán vannak híjával. Mindenki, a ki csak valamit is értett a tengerészeti ügyekhez, panaszkodott, hogy e rendszer alatt a hajókat nagyon rosszúl kormányozták, s a kátrányos ponyvák az udvar bűneihez voltak hasonlók, annak kellemei nélkül. De e tekintetben épen úgy, mint minden másban, a hol a kegyenczek érdeke, vagy szeszélye volt

érintve, Károly minden figyelmeztetésre süket maradt. Wycherley nem vonhatta ki magát a divat követelményei alól. Hajóra szállott, részt vett egy ütközetben és visszatértekor még egy harangozótól is nagyon rossz versben énekelte azt meg.*

Ugyanez időtájban hozta színpadra második darabját, *Az úri tánczmester*-t. Az életrajzírók, a mennyire emlékezünk, mit sem szólnak e darab sorsáról. Mindazáltal okunk van azt hinni,

* Mr. Hunt Leigh azt hiszi, hogy Wycherley abban az ütközetben vett részt, a melyben a yorki herceg Opdamet megverte, 1665-ben. Mi pedig azt hisszük, hogy amaz ütközetek egyikében, melyeket Rupert és De Ruyter vívtak egymás ellen az 1673. év folyamán.

E pont semmi fontossággal sem bír; s valami sok tanubizonyosságot egyik állítás mellett sem lehet felhozni. Mindazáltal Mr. Hunt Leigh állításával szemben három bizonyítékot hozunk fel, melyek bizonyára nem nagy értékűek, de mégis olyanok, hogy jobbak hiányában elfogadhatók. Először is nem igen valószínű, hogy egy fiatal jogász, a ki még teljesen ismeretlen, mint Wycherley volt 1665-ben, elhagyja szobáját, hogy tengerre szálljon. Másrészt pedig csak a dolgok természetes következménye, hogy mint udvari ember- és lovastisztnek szolgálatait föl kellett ajánlania. Másodszer: versei arra mutatnak, hogy azokat vesztett csata után írta, a milyenek az 1673-kiak voltak, nem pedig az 1665-ikihez hasonló teljes diadal után. Harmadszor: *Az úri tánczmester* előszavában, a mit 1673-ban írt, azt mondja, hogy «minden nemes embernek tengerre kell szállania», olyan kifejezés, a mi valószínűvé teszi, hogy nem csak magát értette az alatt.

hogy bár fölötte áll az elsőnek, nem aratott olyan sikert, mint az. Előbb a város nyugati részén tettek vele kísérletet, s mint a költő mondja, «aligha teszi meg ott». Azután átdolgozva a Salisbury udvarban hozták színre, de, mint látható, nem jobb eredménnyel. Mert *A vidéki asszony* előszavában, Wycherley úgy írja le magát, mint «legutóbb kifütyölt tinta-nyalót».

1675-ben adták elő *A vidéki asszony*-t, páratlan sikerrel, a mi, irodalmi szempontból nézve a dolgot, nem is volt egészen érdemtelen. Mert bár egyike az emberi szellem legelvetemedettebb és legszívtelenebb alkotásainak, olyan elmének kicsiszolt terméke, a mely nem valóban gazdag, eredeti, vagy képzelemdús ugyan, de leleményes, jó megfigyelő, élénken ragadja meg a helyzeteket és türelmes a csiszol-gatásban.

A becsületes kereskedő hasonlóan erkölcs-telen és hasonló ügyesen írva, 1677-ben jelent meg. E darab a közönségnek kezdetben kevésbé tetszett, mint a kritikusoknak, de egy idő múlva a mű kétségbevonhatlan érdemei s buzgó támogatása Lord Dorsetnak, a kinek befolyása az írói és az előkelő világban korlátlan volt, megszerezte számára a közönség jó indulatát.

Wycherley szerencséje ekkor állott a tető-ponton, azután hanyatlani kezdett. Még hosszú élet várakozott reá. De úgy volt elvégezve, hogy

azt szégyen, nyomorúság, családi viszályok, írói balsikerek és pénzzavarok töltsék be.

A király, a ki alkalmas embert keresett, a kire rábízhatná természetes fiának, az ifjú Richmond herczegnek nevelését, végre Wycherleynél állapodott meg. A költő, ujjongva szerencséjén, ment Tunbridge wellsbe,¹⁴ hogy kissé szórakozzék, benézett egy a Pantileon levő könyvkereskedő boltjába, s nagy örömmel hallotta, hogy egy csinos asszony kéri *A becsületes kereskedő*-t, a mely éppen most jelent meg. Megismerkedett a hölgygyel, a ki Drogheda grófnőnek bizonyult, s vígkedélyű fiatal özvegy volt, nagy jövedelemmel. A grófnőt elbájolták Wycherley külseje és élczei, s rövid udvarlás után beleegyezett, hogy nejévé lesz. Úgy látszik, Wycherleynek aggályai voltak e tekintetben, hogy ez összeköttetés nem felelne egészen meg a király terveinek, a richmondi herczeget illetőleg. Rábeszélte tehát a grófnőt, hogy titokban keljenek egybe. De minden kitudódott. Károly úgy találta, hogy Wycherley magaviselete illetlen is, meg álnok is. Valószínűleg más okok is voltak, a melyek segítettek abban, hogy az uralkodó elidegenedjék alattvalójától, a kit nem rég még annyira kegyelt. Buckingham most az ellenzékkel tartott, s a Towerbe volt bebörtönözve, nem, mint Mr. Hunth Leigh gyanítja, árulás miatt, hanem a lordok házának rendeletére, néhány a vita közben használt kifejezésért. Wycherley

néhány rossz verset írt fogságban levő pártfogója dicsőítésére, melyek, ha a királynak tudomására jönek, ő felségét bizonyosan nagyon felharagítják vala. Az udvari kegy egészen visszahúzódott a költőtől. Egy nagy vagyonú, szeretetreméltó nő mindazáltal dús kárpótlás lett volna e veszteségért. Azonban Lady Drogheda rossz természetű, uralomvágyó és rendkívül féltékeny volt. Ő maga is volt udvarhölgy Whitehallban. Nagyon jól tudta, hogy milyen tiszteletben tartják ott az előkelő urak a hitvesi hűséget, s városi férjét ép oly buzgalommal őrizte, mint Mr. Pinchwife az ő falusi feleségét. A szerencsétlen élczelőnek mégis meg volt engedve, hogy egy házával átellenben levő korcsmában találkozassék barátaival. Ilyen alkalmakkor azonban valamennyi ablak ki volt nyitva, a célból, hogy ő ladysége, a ki az utcza másik oldalán örködött, meggyőződ hassék arról, hogy nő nincs a társaságban.

Lady Drogheda halála megszabadította a költőt ettől a bajtól, de balesetek egész sora támadta meg gyors egymásutánban egészségét, szellemét és vagyonát. Felesége nagy vagyont akart reá hagyni és csak pört hagyott reá. Atyja nem tudott, vagy nem akart segíteni rajta. Wycherley utoljára belépett a tengerészethez, és hét esztendeig sovárgott ott, úgy látszik, teljesen elfeledve azokban a víg és élénk körökben, melyeknek ő megkülönböztetett disze volt. Nyo-

morúsága véghatárán könyörgött annak a kiadónak, a ki az ő művei eladásából gazdagodott meg, hogy kölesönözzön neki húsz fontot, azonban elutasították. Pedig vígjátékai még mindig színen voltak, s nagy tömeget vonzottak, a melyek azonban nagyon keveset törődtek a szerző sorsával. Végre második Jakab, ki csak nem régén lépett trónra, egy este véletlenül színházba ment, mikor éppen *A becsületes kereskedő*-t adták. Meg volt elégedve az előadással, és megindította a szerző sorsa, kire úgy emlékezett vissza, mint bátyja egyik legvigabb és legcsinosabb udvaronczára. A király elhatározta, hogy kifizeti Wycherley adósságait, s azonkívül kétszáz font évi kegydíjat ad a szerencsétlen költőnek. E bőkezűség, olyan fejedelem részéről, ki nem igen szokta jutalmazni az írói érdemet, s a ki egész lelkével csak egyháza érdekein csüggött, gyanút kelt bennünk, a mit Mr. Hunt Leigh, félünk, nagyon kegyeletnélkülinek fog nyilvánítani. Nem tudjuk elfojtani magunkban a gyanút, hogy ugyanez időben tért vissza Wycherley a római egyház kebelébe. Hogy csakugyan visszatért, az bizonyos. Visszatérésének idejét, a mennyire emlékezünk, soha sem említette egy életrajzíró sem. Azt hiszszük, hogy ha erre az időre teszszük, nem követünk el igazságtalanságot sem Wycherley, sem Jakab ellen.

Nem sokára ezután meghalt az öreg Wycherley, s fia, most már túl levén az élet delén,

birtokába jutott a családi vagyonnak. Sokáig azonban nem lehetett nyugta. Nagy kellemetlenségei voltak, vagyona igen meg volt terhelve, örökösödési ügye pedig szörnyű rosszul állott. Úgy látszik, hogy évek hosszú során át a legnyomorultabb életmódot folytatta, a vidéki bűnös agglagény életét. Túlszigázott ízlés a kevés pénz mellett, a vágy kicsapongása s mellette az erők hanyatlása voltak most a büntetés ifjúkori rendetlenségeiért. Egy súlyos betegség pedig sajátos hatást gyakorolt értelmi képességére. Emlékező tehetsége olyan játékot űzött vele, a mi különösebb, mint bármi is, a mit erről a tehetségről följegyeztek. Egyszerre természetfölöttien erősnek és természetfölöttien gyöngének látszott. Ha könyvet olvasott mielőtt feködni ment, másnap reggel agya az éjjel álmában halott gondolatokkal és kifejezésekkel volt telve, s ő azokat le szokta írni, a nélkül, hogy csak legkevésbé is sejtené, hogy azok nem az övéi. Verseiben ugyanazok az eszmék, sőt ugyanazok a szavak voltak rövid idő múlva föltalálhatók. Előbb délczeg alakja a kor, a betegség, és a bűnyomait viselte magán, s elpuhult sajnálkozással gyászolta előbbi szépségét. Nem nézhette sóhajtás nélkül azt a képet, a mit Lely¹⁵ festett róla, mikor még csak huszonnyolcz éves volt, s gyakran mormogta: „Quantum mutatus ab illo.” Még mindig idegesen féltette írói hírnevét, s nem elégedvén meg azzal a hírnévvel, melyet

mint drámairó még mindig birt, arra határozta magát, hogy azt felújítja mint satyrikus és szerelmi költő. Huszonhét évi hallgatás után, 1704-ben ismét megjelent a világ előtt, mint költő. Egy vastag kötetet írt tele vegyes tartalmu versekkel, a melyek azonban, úgy tudjuk, soha sem láttak nyomdafestéket. Valószínű, hogy egyik-másik ezek közül kéziratban köz-kézen forgott a városban. Mert, mielőtt a kötet megjelent volna, a kritikusok a kávéházakban igen őszintén kimondták, hogy az egész teljesen értéktelen, a mi miatt a költő egy rosszúl írott, bolondos és önző előszóban igen keserűen ócsárolta őket. A könyv bőven rászolgált a legkedvezőtlenebb jóslatokra is, a melyeket egyáltalában kockáztatni lehet. Az irány és verselés minden kritikán aluliak, az erkölce meg olyan, mint Rochesteré. Rochester számára azonban mégis lehetett mentség. Mikor ő követte el merényletét az illendőség ellen, még nagyon fiatal volt, s az akkor uralkodó divat csábította el. Wycherley azonban hatvannégy éves volt. És azonkívül sokkal túlélte azt az időt, a melyben a feslettséget lényeges kelléknek tartották ahhoz, hogy valaki szellemes és gavallér ember lehessen. A legtöbb kitünni kezdő költő, például Addison, Philips János és Rowe¹⁶ nagyon is vigyáztak az illendőségre. Alig képzelhetünk valami szánalomra méltóbbat, mint a feslett öreg ember alakját oly sok józan és jó magaviseletű fiatal közt.

Ugyanabban az évben, mikor ez a vastag, fűzfaversekkel telt kötet a nyilvánosság elé került, Wycherley egy nagyon különös ismérést kötött. Egy kicsiny, halvány, görbe, beteges, ragyogó, élénk szemű gyerkőcz, a ki ép most múlt tizenhat éves, néhány verset írt, a melyben a vizsgálódó ítélet már is fölfedezhette a jövő kitünőséget. Mert ez idő szerint még semmi nagyon meglepő, vagy nagyon eredeti sem volt a fiatal költő fogalmazványaiban. Azonban már most is nagyon ügyes volt az időmértékes verselésben. Nyelvezete és zengzetessége még nem volt olyan, mint a régi nagy mestereké, bár annyira ő már most is képes volt, a mennyire legkiválóbb kortársai voltak. Stilusa még nem volt költőien gazdag, de mindig csinos, tömör és világos. Versei nélkülözték a szünetek, az emelkedés és a rimek változatosságát, de soha sem érintették kellemetlenül a fület, sem a felköltött várakozást nem csalták meg. A fiatal ember már megszabadult a szellemesek társaságától, s nagyon büszke volt arra, hogy bemutatják a *Becsületes kereskedő* és *A vidéki asszony* szerzőjének.

Érdekes volna leírni azt a társalgást, a mit Wycherley és Pope egymással folytattak, a lehangyatló és a most ébredő korszak e két képviselője, Rochesternek és Buckinghamnak barátja Lyttletonnak és Mansfieldnek barátjával. A kis fiut kezdetben egészen elbájolta oly kitünő

írónak a nyájassága és leereszkedése, gyakran látogatta házáat, s ebként követte őt kávéházról-kávéházra. Szivélyes, alázatos és hizelgő leveleket váltott egymással a két barát. A szivélyesség e buzgalma azonban nem lehetett tartós. Pope, ámbár sohasem volt tulságosan válogatós kifejezéseiben, sem valami nagyon finnyás erkölcsű, mégis egész megrendült ennek a vén embernek az illetlenségén, a ki még most is a restauratio borzasztó elkölcselenségét képviselte. A mint az ifjú idősebb lett, a mint szelleme tágult és hirneve emelkedett, jobban ítélte meg úgy magát, mint Wycherleyt. Igazságos megvetést érzett az öreg seladon versei iránt, s nem valami nagyon igyekezett azt eltitkolni. Wycherley másrészt, bár elvakítva az elfogultságtól azok iránt a tökéletlenségek iránt, a miket ő költészetének nevezett, kénytelen volt belátni, hogy mérhetlen különbség van fiatal barátja rímei s az övéi között. Két érzelem közt kellett választania. Szerette volna megtartani segítségül ez ügyes kezét, mely az ő sorain simogatott, de még is összeborzadt attól a lealázástól, hogy egy olyan ficzkónak legyen irodalmi segítségért lekötölezettje, a ki neki unokája lehetne. Pope szívesen segített, de arra semmi szín alatt sem volt hajlandó, hogy segítsen is és hizelegjen is. Vett magának annyi fáradságot, hogy a sántikáló versekben egész rímeket kijavított, s sok élénk sort szúrt be, a melyeket a

legkevesebbé avatott olvasó is megkülönböztethet egy pillanat alatt. Így aztán azt gondolta, hogy e szolgálataival jogot szerzett magának arra, hogy olyan kifejezéseket használhasson, melyek rendes körülmények között nem illettek volna olyan emberrel szemben, a ki négyszerte idősebb volt nálánál. Egy levélben azt mondja Wycherleynek, hogy «a legrosszabb darabok olyan rosszak, hogy azokat kijavítani csaknem annyit tenne, mint egészen újra írni.» Egy másikban a következőleg számol be javításairól: «Ámbár az egész most is ép oly rövid, mint azelőtt, még sem maradt ki abból egyetlen gondolat sem, kivéve, a mi az első kötetében, vagy e kéziratban mondottaknak ismétlése lett volna; a verselés pedig az egészben olyan, hogy — azt hiszem — azon neki sem botránkozhatik meg. Önnek ismételve adott engedélye, hogy azt tehetem verseivel, a mit akarok, remélem, ki fog menteni azért, a mit cselekedtem, mert ha nem kiméltem önt ott, a hol véleményem szerint a szigorúság csak javára vált, ott hozzá sem nyultam, a hol a csonkítás nem épen volt szükséges». Wycherley továbbra is köszönettel fogadta e metszegetéseket és simítgatásokat, melyek valóban megbecsülhetlen szolgálatot tettek az ő alkotásainak. Végre azonban köszönő szavai nagyon is hasonlók lettek a szemrehányásokhoz. Azt mondják, hogy bizalmas körben úgy írta le Popet, mint a ki magától egy sort sem tud írni,

de a kinek van némi ügyessége az ócska ruhák fordítgatásában. Popehoz írott leveleiben míg elismeri, hogy a verselés a költeményekben nagyot javult, a verselés egész művészetéről fitymálva beszél, és gúnyolja azokat, a kik elébe teszik a hangot az érzésnek. Pope a spleen e kitöréseért posta fordultával bosszút állott. Éppen kezében volt Wycherleynek egy rímkötet, s azt írta, hogy ez a kötet annyira telve volt hibákkal, hogy nem javíthatta azt ki a nélkül, hogy az egész kéziratot meg ne változtassa. «Egyaránt félek», mondja, «attól, hogy önt kiméljem, vagy hogy azzal sértsem meg, hogy túlságos sokat javítsak.» Ezt nem viselhette el, a kiben egy csöpp vér volt. Wycherley visszakövetelte iratait, s pedig olyan levélben, a melyben az udvariasság vékony álarca alól mindenütt a bosszuság kandikál elő. Pope örvendve azon, hogy megszabadult egy terhes és dicstelen feladattól, visszaküldte a rábizottakat, s a búcsuzó udvariasság hangján ajánlotta az öreg embernek, hogy a prózáírásra adja magát, s biztosította arról, hogy a közönség jobban szereti gondolatait, mint verselését. Így végződött az emlékezetes levélváltás.

Wycherley még élt néhány évig a leírt különös barátság megszűnte után. Életének utolsó eseménye talán még valamennyi közt a legmegbotránkoztatóbb. Tíz nappal halála előtt, hetvenöt éves korában, nőül vett egy fiatal leányt,

csak azért, hogy unokaöccsének az által kárt okozzon; — oly tett, a mely világosan bizonyítja, hogy sem az évek, sem a balszerencse, sem az, a mit ő bölcsészetének nevezett, sem pedig bármelyike ama vallásoknak, melyekhez különböző időkben tartozott, nem tanították meg az erkölcsiségnek még alapelemeire sem. 1715. deczemberében halt meg, s Covent Gardenban van eltemetve, a Szent Pál templom egy sírboltjában.

Neje nem sokkal azután bizonyos Shrimpton kapitányhoz ment nőül, a ki így nagymennyiségű kézirat birtokába jutott. Ezeket egy könyvkereskedőnek adta el. A kéziratokban oly sok volt a törlés, s a közbeiktatott sor, hogy nem akadt olyan nyomdász, a ki azokat ki tudta volna betűzni. Hivatásos kritikushoz volt szükség fordulni, s Theobald, Shakspeare kiadója és az első *Dunciad* hőse bizatott meg azzal, hogy megállapítsa a valódi szöveget. Így került a könyvpiacra egy kötet vegyes tartalmú vers és próza. A gyűjteménynek egész becse csak a Pope javításai, melyek mindenütt fölismerhetők.

Wycherley erkölcsi jelleméről alig szükséges még többet mondanunk. Hirneve mint íróé, csakis vígjátékain alapszik, főleg pedig a két utolsón. Még mint vígjátékiró sem volt a legjobb iskolából való, sem saját iskolájában nem volt a legjobb. Valóságban csak Congrevenek volt rosszabb kiadása. Főérdeme, ép úgy, mint

Congrevenek, párbeszédei stilusában van. De az a szellemesség, mely *A becsületes kereskedő*-t és *A vidéki asszony*-t sugározza be, halvány és ingatag azzal a kápráztató fényvel hasonlítva össze, a mely csaknem elvakít bennünket a *Szerelmet szerelemért*-ben, és *A világ útjában*. Ép úgy, mint Congreve, sőt a valóságban még inkább, mint Congreve, Wycherley mindenkor kész arra, hogy a drámaiságot feláldozza a párbeszédek élénkségének. A költő maga beszél valamennyi tökfilkója és balgája ajkairól s olyan jóakarattal és éleselméjűséggel írja le azokat, hogy egy színvonalra emeli a szellemesekkel és hősökkel. Csak két példát hozunk fel, a legelsőket, melyek eszünkbe jutnak *A vidéki asszony*-ból. Vannak abban olyan bolondok, a kik régi barátjaik társaságát izetlennek találják s mindig új társaságok után szaladgálnak. Az ilyen jellem igen vígjátékba illő. De nincs képtelenebb valami, mintha az ily embert úgy mutatjuk be, hogy azt mondja pajtásának: «Tőled mit sem tudok megtagadni, de ám-bár hosszú idő óta ismerlek, az soha se bántson, ha nem szeretlek annyira, mint egy új ismerőst». S ismét: Bizonyos, hogy a gúnyolódók leginkább a szívtelen emberek osztályához tartoznak. De felelünk azért, hogy olyan fiatal nőnek, a kinek udvarol, soha egyik sem mondta: «Mi, szellemes emberek, gyakran tréfálunk és szeretkezünk, csakhogy tehetségünket bemutas-

suk, de e szenvedélyt nem érzünk, ép úgy nem érzünk rosszakaratot sem.»

Mondják, hogy Wycherley szindarabjai hosszú és türelmes munka eredményei. Rochester már jókor adta neki a «lassú» jelzöt, melyet azután mások is, gyakran ismételték. Ha csak nagyon nem tévedünk, a valóságban az ő elméje nagyon sovány talaj volt és csak fáradságos munkával volt arra kényszeríthető, hogy gyümölcsöt hozzon, mely, mindezek után, nem lehetett a legfinomabb zamatú. Aligha lehet több igénye az eredetiséghez, mint Terentiusnak. Nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy aligha van darabjaiban egyetlen valamire való hely is, melynek eredetijét máshol fel ne lehetne találni. Az *úri tánczmester* legjobb jeleneteit Calderon *Maestro de Danzar*-ja sugalmazta, mely semmiesetre sem tartozik a nagy kasztíliai költő legszerencsésebb alkotásai közé. A *vidéki asszony* A *nők iskolájá*-ból és A *férjek iskolájá*-ból van kölcsönözve. A *becsületes kereskedő* alapeszméje Molière *Misanthrope*-jából való. Egy egész jelenet szóról-szóra van lefordítva A *nők iskolájának bírálatá*-ból. Fidelia Shakspeare *Violájáról* van lopva, és gyöngült az ellopás által, és özv. Blackacréné, kétségkívül Wycherley legjobb komikai jelleme, a Racine *Plaideur*-jének grófnője, a ki angol tájszólással beszél, a helyett, hogy francziául fecsegne.

Wycherleynek egyetlen eredetisége, az egyet-

len dolog, a mit saját szelleméből is kiapadhatatlan bőséggel tudott meríteni, az erkölcstelenség volt. Érdekes megfigyelni, hogy mindaz, a mihez hozzáért, bármily tiszta és nemes volt is eredetileg, hogy vette föl egy pillanat alatt az ő lelkének színezetét. Hasonlítsuk össze *A nők iskolájá-t* *A vidéki asszony*-nyal. Ágnes egyszerű, szeretetreméltó leány, kinék szíve telve van szerelemmel, melyet azonban a becsület, erkölcs és vallás szentel meg. Szép természeti tehetségei vannak. Ezek azonban rejtve maradtak, mint kitünik, mesterséges rossz nevelés miatt. Erényes szenvedély azonban teljes virágzásra hozza őket. Kedvese, mialatt imádja szépségét, nagyon is becsületes arra, hogy visszajeljen egy ily bájos és tapasztalatlan teremtés odaadó gyöngédségével. Wycherley kezébe veszi ezt a mesét, és ettől fogva e gyöngéd és kecses udvarlás a legaljasabb és minden érzés nélkül való feslett cselszövénynyé lesz, egy szemtelen londoni szoknyahős, és egy vidéki földbirtokos bárgyú felesége közt. Nem akarunk a részletekbe hatolni. Valóban Wycherleyt ép annyira megóvják illetlenségei a kritikusok ellen, mint a hogy a görény védve van a vadászok ellen. Biztosságban van, mert nagyon piszkos arra, hogy hozzányuljanak, s nagyon büdös arra, hogy megközelítsék.

Épen így áll a dolog *A becsületes kereskedő*-vel is. Mennyire vigyázott Shakspeare *A víz*-

kereszt-ben, hogy megőrizze Viola méltóságát és kedvességét az álöltözet alatt! Még az apród ujjában és nadrágájában sem visz véghez semmi olyast, a miről a legfinnyásabb ítélet is azt mondhatná, hogy foltot hagyott rajta. A herczeg követségbe küldi Olivia szerelmének megnyeréseért, de a legtisztességesebb szándéku követséggel. Wycherley kölcsön veszi Violát s Viola ettől fogva a legaljasabb kerítő lesz. Azonban a Manly jelleme szolgáltatja mégis állításunk legjobb bizonyítékát. Molière az ő *Misanthrope*-jában tiszta és nemes kedélyt rajzolt, a kit vérig sért az udvariasság álruhájába öltözött álnokság és rossz akarat látása. Valamint minden szélsőség természetesen az ellenkezőre vezet, Alceste föl emeli a jó és igaz lobogóját s szembe száll az őt környező társadalommal. Az udvariasság véteknek tűnik föl előtte, s egyedül azok a szigorú erények lesznek tiszteletének tárgyai, a melyeket a párisi uracsok és kaczer nők ócsárolnak. Gyakran lehet őt kifogásolni, gyakran válik nevetségessé, de azért mindig jó ember, s a szánakozás érzelmét költi fel bennünk, hogy lehet olyan tiszteletreméltó ember annyira ellenszenves modoru. Wycherley kölcsönvette Alcestet, és — oly elnéző kritikusnak a szavait idézzük, a minő Mr. Hunt Leigh — «durva kéjenczezé változtatta, a ki azt hitte magáról mint nagy gazember, hogy bármi más, csak nem az». Molière hősenek érdessége át van kölcsönözve és el van torzítva.

A legundokabb feslettség és a leggyávább hibák helyettesítik az eredeti tisztaságát és becsületességét. S hogy az egészet megkoronázza, Wycherley nem látszik arról tudomással birni, hogy egy kiválóan becsületos emberről veszi a mintát. Oly alacsony fokon állott erkölcsi érzéke, hogy míg erősen hitte, hogy a világi hiúságokat tisztító jellem rajzát hozta létre, a valóságban a legnagyobb gazembert alkotta meg, a melyet az ő munkáiban is találunk.

Nagyon szigorú ítéletet mondunk ki Wycherleyről azzal, hogy valóságos szabadulás ő róla Congreve-re térni át. Pedig a Congreve munkái sem tiszták, legkevesbbé sem; sem pedig, a mennyire legalább mi vagyunk képesek megítélni, sem érző szívű, vagy magas szellemű férfiú nem volt. De a mikor hozzá jövünk, érezzük, hogy a legrosszabbon már átestünk, hogy egy állomással már túl vagyunk a restauratió, hogy elhagytuk a nemzeti ízlés és erkölcs nadját.

Congreve Vilmos 1670-ben született, Bardseyben, Leeds szomszédságában. Atyja egy straffordshirei igen régi család fiatalabb sarja, kitüntette magát a polgári háborúban a lovagok közt, a restauratio után letették állásából a király tölgyfája ügyéből kifolyólag, ezért Írországra vándorolt ki, Burlington gróf védurasága alá.

Congreve gyermekségét és ifjukorát Írorszában töltötte. Kilkenybe küldték iskolába, onnan

azután a dublini egyetemre ment. Tanultsága nagy becsületére válik oktatóinak. Irományaiból kiviláglik, hogy nemcsak a latin irodalmat ismerte igen jól, hanem a görög költőket is annyira, a hogy az ő korában még az egyetemen sem volt mindennapi.

Mikor akadémiai tanulmányait befejezte, Londonba küldték a jog tanulására, és a Templebe lépett be. Azonban nagyon kevésbé fárasztotta magát a véd- és vádbeszédek, vagy a szerződések kellékeinek tanulmányozásával, és magát egészen az irodalomra és a társaságok látogatására adta. Kétféle becsvágy uralkodott már korán lelke fölött, s hajtotta azt gyakran ellentétes irányokba. Tudta, hogy nagyon termékeny gondolatokban, s bír a szellemes leleményesség adományával. Élénk társalgása, csiszolt modora, nagy tekintélyű összeköttetései már korán megadták neki a jogot a legjobb társaságokba való belépésre. Szeretett volna nagy író lenni. De szeretett volna lenni világfi is. Egyiket a kettő közül elérhette. De vajon nem érhetné-e el mindkettőt? Nincs-e valami pórias a betűvetésben, valami összeférhetlen a világfi nyugodt, szenvedélytelen kellemével? Aristokratikus dolog-e az, ha az embert olyan teremtményekkel tévesztik össze, a kik a Féreg-utca padlásszobáiban laknak, ha kiadókkal áll összeköttetésben, nyomdabeli ördögöket zaklat és viszont azok zaklatják őt, színigazgatókkal veszekedik, hogy aztán a

földszint, a páholyok és a karzat megtapsolják, vagy kipiszszegjék? Meg lehetne-e a nélkül a hirnév nélkül, hogy ő kora legelső szelleme? S el juthatna-e erre a hirnévre, a nélkül, hogy beszenyezze azt, a mit ép annyira becsült, hirnévét, mint előkelő ur? Életének története az összeütközések folytonos története e két hajlam között. Ifjú korában az írói dicsőség vágya volt hatalmasabb; nemsokára azonban az alsóbb rangú becsvágy győzedelmeskedett a magasabb rangú fölött, s tartotta hatalmában elméjét.

Legelső művét, egy nem nagy értékű elbeszélését, Cleophil fölvelt név alatt tette közzé. Második műve *Az agglegény* volt; melyet 1693-ban írt, s mely gyöngébb többi vígjátékainál, de mely magában véve is nagyon gyöngé. A mese egyaránt nélkülözi az érdekességet és a valószínűséget. A jellemek vagy egyáltalában nem különböztethetők meg egymástól, vagy ha igen, akkor is csak nagyon szembeszökő tulajdonságok által. A párbeszéd azonban ragyog az élctől és ékesszólástól, melyekkel a szerző csakugyan oly bőven bánik, hogy abból még a bolondnak is bőven kijut, s mégis megtart bizonyos párbeszédi jelleget, bizonyos leírhatlan nyugalmat, a milyenre Weycherleynél nem találunk példát, s a mit Sheridan hiában kísértett meg utánozni. A szerzőn büszkeség és szégyen osztozkodtak; büszkeség, hogy jó darabot írt, s szégyen, hogy úrhoz nem illő dolgot követett el, s azt állította, hogy

csak a saját mulatságára firkált össze néhány jelenetet, s azt színlelte, mintha nem örömet engedett volna azok alkalmatlankodásainak, a kik erőszakolták, hogy kisértse meg szerencsését a színpadon. Az *Agglegény*-t Dryden látta kéziratban, s neki egyik legjobb tulajdonsága volt mások tehetségeinek őszinte és nemeslelkű csodálata. Azt állította, hogy első vígjátéknak ilyet még sohasem olvasott, s felajánlotta szolgálatait, hogy alkalmas formában kerüljön az a színpadra. Mi sem hiányzott a darab sikeréhez. Úgy volt szerkesztve, hogy minden komikus tehetség fellepett benne, s egyszerre volt kint valamennyi szépség, a mit a Drury Lane, akkor London egyetlen színháza felmutathatott. Az eredmény teljes siker volt, s a szerző olyan jutalmakat kapott, melyek sokkal lényegesebbek voltak, mint a földszint tapsai. Montagu, akkor a kincstár lordja, azonnal állást adott neki, rövid idő múlva pedig előjegyezte egy másik, előnyösebb állásra, mely azonban csak néhány év múlva jött üresedésbe.

1694-ben Congreve közrebocsátotta *A kétszeresen kereskedő*-t, mely vígjátékban Az *agglegény* minden előnyös oldala az időtől érleltén és a gyakorlattól javítottan mutatkozik. Azonban a hallgatóságot egészen megrázta a Maskwell és a Lady Touchwood jelleme. S valóban van valami különösen fellázító abban a módszerben, a melyben egy a Laius vagy Pelops házához

tartozó csoportot a Briskek, Frothok, Carelessek és Plyantek közé bevezetnek. A darabot kedvezőtlenül fogadták. De ha a kiváló emberek dicsérete eléggé kárpótolhat egy szerzőt a tömeg nemtetszéseért, akkor Congrevenek nem volt oka bánkódni. Dryden egyikében az általa írott legszellemesebb, legnagyobbyszerű és legpathetikusabb daraboknak olyan kifejezésekkel magasztalja *A kétszeresen kereskedő-t*, melyek ma rendkívül túlzottaknak látszanak. Míg Congreve föl nem lépett, így hangzott ez a rendkívüli hízélgés, általánosan elismerték a polgári háborukat megelőzőt költők felsőbbbségét.

«Oriások voltak az özönvíz előtt».

A királyi ház visszatérte óta is sok tehetség merült fel, de a régi mestereket nem szárnyalta túl senki.

Mestereink szellemi hiányával sujtvak,
Első templomuknak a mását nem tudják.

Végre támadt egy író, a ki épen kilépven a gyermekkorból, felülmulta *Az égő Pestle* és *A hallgatag asszony* szerzőit, s kinek csak egyetlen versenytársa maradt, hogy vele is megküzdjön.

Az ég Shakespeare iránt oly bőkezű vala,
Hogy többet mint neki, másnak sem adhata.

Néhány sor a költemény vége felé különösen

szép és megindító, s mélyen bevésődhetett a Congreve szívébe.

Most már öreg vagyok, sújtva kórral, bajjal,
Torkig vagyok minden hálátlan szinpaddal ;
De te, minden Múza s Grácia kegyeltje
Kiről sejtem, hogy jobb sorsra vagy teremtvé,
Légy hű emlékimhez, s ítéleted ellen
Elvonult barátod védelmezd szíveddel.
Sértő ellenséggel szemben védő hírnevem,
S a babért, mely dicsfény s koszorú fejedén.

A közönség, mint rendesen történni szokott, lassanként szintén a nevezetesebb egyének álláspontját fogadta el, s *A kétszeresen kereskedő*-t nemsokára ép annyira magasztalták, ámbár talán sohasem szerették annyira, mint *Az agglegény*-t.

1693-ban jelent meg a *Szerelmet szerelemért*, mely úgy szellemességben, mint szinpad hatásban felülmúlja a két előbbi vígjátékot. Egy új színházban adták elő, a melyet Betterton és néhány más színész, sértve érezvén magokat a Drury Lane-ban tapasztalt bánásmódtól, éppen most nyitottak meg egy lapdázó udvarban, közel a Lincoln vendéglőhöz. A legöregebb emberek emlékezete szerint aligha adtak elő valaha vígjátékot akkora sikerrel. A színészek annyira megörültek, hogy Congrevet is társtulajdonossá fogadták, mit ő azzal az ígérettel viszonzott, hogy ha egészsége engedi, minden évben ír számukra egy vígjátékot. Azonban két év múlt el,

mielőtt megírta volna *A gyászoló menyasszony*-t, a mely csekély darab ugyan, ha — nem mondjuk *Lear király*-lyal, vagy *Macbeth*-tel — Massinger és Ford¹⁷ legjobb drámaival hasonlítjuk össze, mindazáltal magasan kiemelkedik a korabeli tragédiák közül. Hogy hozzá hasonló jót találjunk, tizenkét évvel kell visszamennünk *A megmentett Velenczé*-ig, vagy hattal előre *A szép bűnbánó*-hoz. Az az előkelő hely, a melyre Johnson úgy írásban, mint előszóval állította az angol drámairodalomban, nagyon lesúlyesztette a közbecsülésben a dicséret túlzottsága miatt. Ha megelégedett volna azzal, hogy jobb, mint Dryden, Otway,¹⁸ Lee,¹⁹ Southern, Hughes és Addison akármelyik darabja, röviden, hogy jobb, mint akármelyik azok közül a darabok közül, melyeket I. Károly óta a színpad számára irtak; akkor igaza lett volna.

A gyászoló menyasszony sikere még nagyobb volt, mint az előbbi vigjátéké. Congrew-ről elismerték, hogy korának első tragédiaírója ép úgy, mint első vigjátékköltője, s mindez huszonhét éves korában! Azt hisszük, hogy Lord Byront kivéve angol író még nem állott kortársainál ily nagy becsületben.

Ez időtájban történt egy esemény, mely véleményünk szerint egészen más felfogást érdemel, mint a minőnek azt Mr. Hunt Leigh feltünteti. A nemzet épen most üdült fel a puritán szigorúság demoralizáló hatásából. A szentek

uralmának komor bolondjaira már csak alig emlékeztek. A kicsapongások és istentelenségek okozta bajok újak és szembetűnők voltak. Az udvar a forradalom óta megszűnt pártfogásába venni a feslettséget. Mária királynő szigorúan vallásos volt, s a hideg, szigorú és hallgatag Vilmos vétkei nem tukmálták rá a közönségre. A kormányzat által rosszalva, a nép kegyéből kiesve, a restauratio kicsapongása a társaság egyes részeiben még mindig megtartotta uralmát. Azok a helyek voltak erősségei, hol az élcz és divat emberei össze szoktak gyülekezni, mindenek fölött pedig a színházak. Ily körülmények közt támadt egy nagy újitó, a kit, bár vele sok fontos dologban nem vagyunk is egy véleményen, még sem említhetünk tisztelet nélkül.

Collier Jeremiás, ki az angol egyház papja volt, Cambridgeben nevelkedett. Tehetségei és hajlamai olyanok, hogy azt lehetett volna várni, hogy pályáján a legmagasabb polczra fogják fölsegíteni. Rendkívüli olvasottsága volt, sokat forgolódott előkelő társaságokban, s azt mondják róla, hogy társalgásából sem az élénkség, sem a kellem nem hiányzott. Kevés ága volt az irodalomnak, melyre ő figyelmet ne fordított volna. Mindazáltal az egyházi régészet volt kedvencz tárgya. Vallásos kérdésekben az angol egyház ama felekezetéhez tartozott, mely legtovábbra esik Genftől, és a legközelebb áll

Rómához. Nyilatkozatai a püspöki kormányzatról, az ünnepekről, a sacramentumok hatásáról, az egyházi atyák tekintélyéről, a schisma vétkes voltáról, a misemondó ruhák, a szertartások és búcsuk fontosságáról igen keveset különböztek a Dr. Pusey²⁰ és Mr. Newmann manapság hallható nyilatkozataitól. Élte vége felé Collier csakugyan néhány olyan lépést tett, melyek őt még közelebb hozták a pápasághoz: úrvacsoraosztáskor vízzel vegyítette a bort, bérnálásakor keresztet vetett, a haldoklónak feladta az utolsó kenetet, s az elhunytért nyilvános könyörgést tartott. Politikája vallásos nézeteinek megfelelő volt. A toryk legtulzóbb fajtájához tartozott, úgyhogy korának álbuzgalmában «sebesen vágató»-nak hívták. Még a püspökök üldözése, s az egyetemi rangtól való megfosztás sem tudta megingatni loyálisát. Mialatt a convent ülésezett, heves cikkekkel irt a menekülő király védelmére, minek következtében elzárták. Azonban hajthatatlan lelkét ezzel nem lehetett megfélekezni. Megtagadta az eskü letételeit, visszautasított minden előléptetést és a röpiratok egész sorozatával, melyek sok erővel és tagadhatlan tehetséggel voltak írva, próbálta meg a nemzet fellázítását új urai ellen. 1692-ben megint elzárták azongyanu miatt, hogy részese egy felségáruló szövetkezetnek. Elvei oly szilárdak voltak, hogy barátjai arra is alig tudták rábeszélni, hogy érte kezességet vállalhassanak, s ő azután lelkifurda-

lást érzett, a miért ennek megengedésével mintegy elismerte a bitorló kormányt. Csakhamar megint bajba jutott. Sir Friend és Sir Parkins William felségárulásban marasztaltattak el, a miért Vilmos király meggyilkolását tervezték. Collier látta el őket lelki vigasztalással, elkísérte őket Tyburnbe, és közvetlenül a kivégzés előtt kezét fejökre téve, a Krisztustól eredő hatalmánál fogva feloldozta őket bűneik alól. E jelenetre leírhatatlan botrány következett. Toryk wigeekkel egyesülten szidták a vakmerő papot. Azt mondták, hogy vannak bizonyos cselekedetek, melyek a felségárulás fogalma alá tartoznak s melyek olyanok, hogy zavaros időkben bármely jó ember is elkövethetné azokat, s talán éppen erényei vinnék azokba bele. S a társadalom érdekében szükséges is megbüntetni az ilyen embert. De még a büntetésnél is meg kell fontolnunk, hogy ő inkább csak a törvények szerint bűnös, mint erkölcsileg, s van remény arra, hogy becsületes tévedését, bár itt nem lehetett megbocsátani, a túlvilágon nem fogják neki bűnül betudni. A Collier által feloldozottaknál azonban nem ez volt az eset. Ők olyan tervet kovácsoltak, hogy egy biztos órában legyenek ki és mészároljanak le valakit, a ki ha nem lett volna is királyuk, de mindenesetre embertársuk volt. A Jakab pártiak elmélete a kormányzat jogairól és az alattvalók kötelességeiről akár helyes alapon nyugszik, akár nem,

az orgyilkosságot minden esetre főben járó bűnnek kell, hogy tekintse. Sőt a világi tisztesség és erkölcs is elítéli azt. Mennyivel inkább borzalom tárgyának kell annak lennie a Krisztus szolgája szemeiben. Az egyház nem nézheti a legszomorúbb és leggyászosabb érzelmek nélkül, hogy ha bármelyik gyermeke is, ki ebbe a nagy bűnbe esett, a megbánás minden jele nélkül megy át az örökkévalóságba. Azt pedig senki sem állította, hogy ezek az árulók bűnbánatuknak csak legkisebb jelét is adták volna. Megtörténhetett, hogy titokban beismerték vétkes voltukat, s ha így történt, akkor a vallás szolgája meglegedhetett volna azzal, hogy szintén titokban biztosítsa őket az isteni kegyelemről. De a nyilvános megbocsátást nyilvános bűnbánatnak kellett volna megelőznie. Ez emberek beismerése, ha ugyan egyáltalában megtörtént, csak titokban történt. Collier pedig ezerek szemeláttára tette fejökre kezét. Magaviseletéből ellenségei azt a következtetést vonták le, hogy ő nem tekintette a Vilmos élete elleni összeesküvést bűnnek. E következtetés helyes voltát azonban igen hevesen, — s nem kételkedünk — egész őszintén tagadta.

A vihar dühöngött. A püspökök ünnepélyesen megrótták a bűnbocsánatot. Az államügyész a királyi törvényszék elé vitte az ügyet. Collier most arra tökélt el magát, hogy nem fog megjelenéseért kezeset állítani olyan törvényszék előtt,

melynek hatalma bitorlótól ered. Elrejtőzött és számkivetették. Valami harmincz évvel élte túl ezeket az eseményeket. Nem üldözték, s nyugodtan folytathatta ismét irodalmi működését. Későbbi időkben sok kísérletet tettek arra, hogy tévútra jutott hajthatatlanságát vagyon, vagy méltóságok felajánlása által megingassák, de hasztalan. Mikor meghalt, első György uralkodásának vége felé, még mindig érvényben volt rá nézve a kimondott száműzetés.

Bennünket nem fognak azzal gyanúsítani, hogy részrehajlók vagyunk Colliernek akár politikai, akár vallásos nézeteivel szemben, de mi azt hisszük, hogy volt ő olyan becsületes és bátor ember, mint bárki, a ki valaha e földön élt. Sőt tovább megyünk és azt mondjuk, hogy bár szenvedélyes és gyakran igazságtalan, mégis rendkívül jó vitatkozó volt, őszinte, nemeslelkű, sokkal magasabb szellemű, minthogy még a leghevesebb vita közben is közönséges előnyöket használt volna fel, és tiszta volt minden egyéni rosszakarattól. Így tehát el kell ismernünk, hogy egyházi és politikai kérdésekben nyilvánított nézetei, bár magokban véve képtelenek és veszedelmesek, kiválóan képesítették arra, hogy újító legyen könnyebb irodalmunkban. Mint mondtuk, a sajtó és színpad feslettsége lett a puritán szigorúság felköltötte reactio következménye. Az elvetemedettség lett a lovagok és a magasrangu egyházi férfiak ismertető jele, ép úgy, mint a

tölgyfalevél május 29-én. Az illendőség fogalmát a gyülekezetekkel és a kerekfejűséggel köttették össze. Komoly főpapok nagyon is hajlandók voltak arra, hogy szemet hűnyjanak a buzgó és alkalmas tagokból álló társaság kicsapongásaira, kik a kerekfejűeket és presbiterianusokat nevetségessé tették. Ha egy whig fölemelte szavát a divatos írók erkölcstelensége és illetlensége ellen, mindjárt azzal torkolták le: «Ön is azok közül való, kik jajgatnak az írott kétértelműségeken, de a mellett az egyház kipusztítása mellett izgatnak, a kik borzadnak a légyottól, de levágják a királyok fejét. Egy Baxter,²¹ egy Burnet,²² sőt még egy Tillotson is keveset tett volna irodalmunk megtisztítására. De mikor olyan ember lépett fel, a ki fanatikusan ragaszkodott a püspöki egyházhoz, de e mellett az öröklési joghoz való vonzalma miatt számkivetve volt, s ez lett az illendőség bajnoka, akkor már félig meg volt nyerve a csata.

1698-ban Collier kiadta a *Rövid pillantás az angol szinpad illetlensége és erkölcstelenségére* című könyvét, mely akkor az egész írói világot mozgásba hozta, a mit ma azonban már ritkábban olvasnak, mint megérdemelné. Igaz, hogy nem csekélyek a munka hibái. A görög és latin drámákról szóló értekezések épen nem szolgálhatnak bizonyítékul, s akármit gondolt is róluk az a nemzedék, a mely azt képzelte, hogy a keresztyén egyház megczáfolta Bentleyt,²³

mégis csak olyanok azok, hogy manap már egy csekély képzettségű tanuló is ki merné róluk mondani, hogy nagyon gyermekesnek találja azokat. A bírálatok nem teszik meg kellően a megkülönböztetést. A szerzők, kiket Collier vádol, oly durván vétettek az illendőség ellen, hogy ő bizonyos volt arról, hogy a helyett, hogy súlyosbítaná, még gyöngíti vádját az által, ha abba bármi olyat is belefoglalna, a mi a legcsekélyebb vitára is alkalmat nyujthatna. Azonban annyira igazságtalan volt, hogy a kiáltó vétségek közé, melyeket egész jogosan támadott, sorozott néhány olyan dolgot is, melyek igazán teljesen ártatlanok, s néhány olyan könnyed kifejezést, melyek talán nem egész szorosan kifogástalanok, de velök szemben, azoknak az íróknak műveiből is lehet párhuzamokat állítani föl, kik nagy szolgálatokat tettek a vallásnak és az erkölcsiségnek. Így megróvja Congrevet, a kinek számtalan és súlyos illem elleni kihágása teljesen szükségtelenné tette volna, hogy túlságosan belemenjen a részletekbe, a miért a «martyr» és «ihlet» kifejezéseket könnyelmű értelemben használja; mintha az érsek nem mondhatná azt, hogy valamely beszédhez bordeauxi borból merítették az ihletet, vagy hogy egy városi tanácsos a köszvény martyrja. Máskor megint Collier nem különbözteti meg kellően a drámaíróit a dráma személyeitől. Így elítéli Vanbrughot, a miért lord Foppington szájába néhány fitymáló kifejezést

ad az egyházi szolgálatot illetőleg, ámbár nyilvánvaló, hogy Vanbrugh a saját tiszteletét semmivel sem fejezhette volna jobban ki, mintha lord Foppington kifejezéseit megvetendőkké teszi. Így tehát a *Rövid pillantás*-ban nagyon erősen szembeötlik a hivatalos érzelem. Collier nem elégszik meg azzal, hogy a maga rendje számára a nyilvánvaló trágárságtól való mentességet követel; de nem akarja megengedni azt sem, hogy bármely esetben is, a lelkész szava, vagy tette nevetség tárgyává tétessék. Még azzal sem elégszik meg, hogy a clerus e kiváltságát csakis az anglikán egyházra korlátozza. A katolikus lelkészekre is kiterjeszti az előjogot, sőt, a mi ő nála meglepőbb, a dissidensekre is. Ez azonban pusztán tréfává válik. Mert így az imámokat, brahminokat, Jupiter, Baal papjait, mind szenteknek kellene tartanunk. Drydent megróvja, a miért a mufti beszédét *Don Sebastian*-ban esztelenné teszi. Leet szigorú felelősségre vonja a Tiresias iránt való udvariatlanságáért. De a legfurcsább hely még is az, a hol Collier néhány Cassandrától, Dryden *Cleomenes*-ében, Apis borjújára és őreire dobott udvariatlan kifejezést ítél el. A «füevő, istennek szánt áldozat» olyan kifejezések, a melyek valóban igen sok helyen olvashatók az ó-testamentum szövegében, s ép oly kevésbé sérthetik meg a keresztyén papot, mint nem találtak volna azon sérelmet Memphis papjai.

De, ha ezeket nem tekintjük, nagy becsűnek kell e könyvet tartanunk. Abból az időből aligha van könyv, a melyből oly kitűnő és változatos irányú mutatványokat lehetne kiválogatni. Colliert Pascallal hasonlítani össze csakugyan képtelenség volna. De a *Vidéki levelek*-et kivéve alig tudjuk, hol találhatunk a méltósággal annyira összhangban levő és illedelmes tréfát, mint a *Rövid pillantás*-ban. Valóban minden módja a nevetségessé tételnek, a vastag tréfától egész a finom és ellentétes sarcasmusig, rendelkezésére állott Colliernak. Másrészt pedig teljesen ura volt a jogos méltatlankodás ékesen szólásának. Alig ismerünk egyetlen művet is, a melyben a szívből jövő s szívbe találó különös ékesszólásnak oly sok kitörése volna. A munka szelleme valójában hősies. S hogy azt a maga érdeme szerint méltányolhasuk, vissza kell emlékeznünk a szerző helyzetére. A hatalom még mindig neheztelt rá. Már neve is jel volt a harczra azon kor írói egyik felénél, a kiket a jó izlés, jó érzés és erkölcs ügyében az írók másik felével támadott. S bármily erősek voltak is politikai előítéletei, úgy látszik, hogy ez ügyben egészen félretette azokat. Elfelejtette, hogy ő Jakab párti s csak az jut eszébe, hogy ő is polgár és keresztyén. Néhány legélesebb bírálata olyan költemények ellen van intézve, melyeket a tory-párt lelkesen üdvözölt, s melyek a whigeken mely sebet ütöttek. Főlemelő

az a látvány, hogy a magános számkivetett mily derekasan támadja ellenfeleit, magában is rettenthetlen, s ellenállhatlannak lehetne gondolni, ha más is segélyére van; jobban balra osztja csapásait Wycherleynek, Congrevenek és Vanbrughnak, a nyomorult D'Urfeyt²⁴ a sárba gázolja, s egész erővel tör a Dryden kimagasló sisakja ellen.

Megmérhetlen volt a *Rövid pillantás* felköltötte hatás. A nemzet a Collier oldalán állott. Azonban nem lehet kételkedni azon, hogy a nagyszámu ellenfél között, a kiket kihívott, akadt volna néhány bajnok, a kik fölemelték volna az odadobott keztyűt. Az volt az általános hit, hogy maga Dryden fog sorompóba szállani, s az írói világ éles vitát jósolt a két egymáshoz méltó küzdő mérkőzéséből. A nagy költő a legnyilvánvalóbban meg volt sértve. Jól tudták, hogy mélyen érzi a megbántást, hogy előbb sokkal csekélyebb kihívás is heves bosszúra ingerelte, s hogy nem volt olyan irodalmi fegyver, a kár védő, akár támadó, melyet ő mesterileg ne kezelt volna. Lelkiismerete azonban megbénította, megszegyenülten állott, mint a bukott arkangyal Zephon szemrehányásaira.

«Érezte a jóság fenségét, és
Látá, mi kedves az erény, látá —
S siratta veszteségét.»

Később, *Meséi* előszavában fölemlítette a *Rövid pillantás*-t. Bizonyos zordonsággal pa-

naszkodott ama durvaság miatt, melylyel véle elbántak, s módot keresett arra, hogy azon enyhítsenek. De egészben véve őszintén bevallotta, hogy igazságosan róvták meg. «Ha — mondja — Mr. Collier ellenségem, legyen övé a diadal. Ha pedig jóakaróm, a minek ellenkezőjére én személyesen soha sem adtam neki okot, bizonyosan csak örvendeni fog megtérésemen.»

Congreve nézve nagyon bölcs dolog lett volna, ha követi mestere példáját, ő nagyon is olyan helyzetben volt, a melyben örültség a védekezés megkísértése, mert vétke oly világos volt, hogy semmiféle ügyesség vagy ékesen szólás sem menthette meg. Másrészt pedig az ő esetében sok volt az enyhítő körülmény, a melyek, ha beismeri hibáját és javulást ígér, megszerezték volna számára a bocsánatot. A legszigorubb bíráló sem tehetett volna mást, mint hogy megengedjen azokért a hibákért, a melyekre a rossz példa csábította az ily fiatal embert, s az élénk képzelő tehetség kicsapongása, a közönség tetzésének mámorító hatása mellett. Még mindig birta a közönség tiszteletét és bámulatát. Könnyen kitörölhette volna minden vétsége emlékezetét s osztozhatott volna Addisonnal abban a dicsőségben, hogy a legragyogóbb szellem az erényhez vezető út. Másrészt pedig a józan belátás is visszatarthatta volna a Collierrel való összeütközéstől. A hódolati esküt megtagadó természeténél, nevelésénél és szokásainál fogva

kiválóan képesítve volt vitatkozásokra. Congreve szelleme pedig, ámbár nem közönséges termékenységű és élénkségű, más természetű volt. Senki sem értett nálánál jobban az epigrammák csiszolásához, és a ragyogó gyors válaszokhoz, és ahhoz, hogy azokat egész takarosan felületes, családias társalgássá változtassa. E tekintetben példátlan és utánozhatlan ügyességre vitte. A vitatkozás művészetében azonban ügyetlen volt, s azonkívül oly ügyet kellett védelmeznie, a mit semmi művészet sem juttathatott volna diadalra.

A következőmény olyan lett, a milyennek azt előre lehetett látni. Congreve felelete teljes bukás volt. Haragos volt, érthetetlen és unalmas. Még a «Zöld terem» és Vilmos kávéháza is kénytelenek voltak elismerni, hogy úgy élczességben, mint érvekben a pap határozottan felülmúlja a költőt. Nemcsak arra volt Congreve képtelen, hogy legalább az igazság látszatát bizonyítsa be ott, a hol nem volt igaza, de még ott is igaztatlannak tünt fel, a hol tulajdonkép teljes igazsága volt. Collier erkölcstelenséggel vádolta őt azért is, mert egy papot Mr. Prignek nevez (ficzkó, kotnyeles, enyves kezű), egy kocsist pedig mint Jehut mutat be, példálózással Izrael királyára, a ki, mint tudva van, e foglalkozással távoli viszonyban állott. Ha ennél semmi rosszabb nem volna *Az agglegény*-ben, s *A hétszeresen kereskedő*-ben, akkor Congreve

csak oly tiszta író lehetne, mint akár maga Cowper, a ki pedig egyik költeményében — s pedig ezeket oly szigorú censor nézte át, mint Newton János — egy rókavadász birtokost Nimródnek keresztel, egy káplánnak pedig a Smug (piperkőc) nem épen tiszteletet keltő nevét adja. Congreve biztos hatással hivatkozhatott volna a közönségre, vajon nem gondolja-e az, hogy komoly vádolni való aligha van ott, a hol ilyen semmitmondó vádak emelnek. A helyett, hogy ezt tette volna, azt állította, hogy ő távolról sem szándékozott a bibliára czélozni a Jehu névvel, a Prig névnél pedig semmire sem gondolt. Különös, hogy ilyen fajta ember azért, hogy olyan gyanúsítások ellen védekezzék, melyeket mindenki úgy is csak lényegteleneknek tekinthet, valótlanságokat állít, a melyekről pedig előre tudhatja, hogy senki sem fogja azokat elhinni.

A védelmek egyike, melyet Congreve a maga és társai érdekében felhozott, az volt, hogy ha itt-ott lehet is őket egy kis könnyelműséggel vádolni, ők mindig gondoltak arra, hogy minden darab vége felé, két-három sorban meglegyen a morál. Még ha csakugyan úgy lett volna is, a mint ő azt állította, keveset érne e védekezés. Mert a ki csak ismeri az emberi természetet, nem fogja elhinni, hogy egy érzelgős couplet tönkretesz mind azt a rosszat, a mit őt feslett fölvonás okozott. De e mellett észszerű lett volna Congrevetől, ha előbb ismételten átnézi saját

vigjátékait, mielőtt ezt az érvet használja. Collier megtette ezt, és azt találta, hogy *Az agglegény* morálja, az a komoly nyilatkozat, melynek tönkre kellene juttatnia az egész darab feslettségét, a következő négy sorban foglaltatik:

«Milyen rosszak az élet utjai!
Napunk hanyatlik s aggodalmasan,
Kínnal törünk epés teher után,
Mit aszszonynak hívnak.»

A *szerelmet szerelemért*-ben mondja Collier — valamivel jobb a bucsuztató, de nem valami sok szolgálatot tenne az embernek, ha halála napján ez jutna eszébe:

«Ma nap nem a fejr nép a csoda,
De az, ha köztük egy hű akadna.»

Collier válasza szigorú volt, és diadalmaskodó. Idézzük egyik helyét, nem mint írásmodora megismertetésére különösen alkalmast, hanem mert azt Congreve jellemző negélyeskedése hívta ki. A költő úgy beszél *Az agglegény*-ről, mint tréfáról, melylyel semmi különösebb hatást nem akart elérni, s mely csak véletlenség miatt vált nyilvánossá. «Azért irtam — mondja — hogy agyonüssem a hosszan tartó üdülési időt egy súlyos betegség után». «Nem kérdezem — mondja Collier — mi volt az a betegség; de nagyon rossznak kellett lennie, ha még rosszabb volt, mint az orvosság».

Mindaz, a mit Congreve küzdterre lépésével nyert ez alkalommal, annyi volt, hogy teljesen megfosztotta magát a védekezés mindazon érveitől, melyeket joggal hozhatott volna fel ifjukorában elkövetett tévedéseiért. «Miért — kérdezi Collier — nevetne az ember a gyermek tévedésén, és miért tudná be neki kiskorúsága hibáit későbbi megjavulás után?»

Congreve nem egyedüli ellenfele volt Colliernek. Vanbrugh, Dennis²⁵ és Settle is síkraszálltak. És egy egyidejű satira egy verséből, hajlandók vagyunk azt következtetni, hogy a *Rövid pillantás*-ra adott feleletek egyikét Wycherley írta, vagy legalább az volt a hiedelem. A győzelem a Collieré maradt. Munkájának eredménye nagy és gyors átalakulás volt könnyebb fajtájú irodalmunk minden ágában. A tehetségeknek és költőknek új nemzedéke lépett fel, kik tisztelettel bántak a társadalmat összetartó nagy kötelékekkel, s a kiknek még illetlenségei is csupa illendőség voltak a tizenhetedik század utolsó negyven évében uralkodott iskolával való összehasonlításban.

Valószínűleg ez a vita akadályozta meg Congrevet abban, hogy teljesítse a színészekkel kötött szerződés föltételeit. Még az 1700. év előtt írta *A világ útját*-t, mely valamennyi műve közt a legmélyebb és legragyogóbb nyelvezettel írott. Talán hiányzik belőle az a fokozatos emelkedés, a szellemnek az a buzgósága, melyet

a *Szerelmet szerelemért*-ben találunk. De lady Wishfort hysterikus szódagálya, Witwouldnak fivérével való találkozása, a vidéki földbirtokos udvarlása és következő kicsapongásai, és főleg a Millamontra való vadászat és ennek maga odaadása, a legjobb mindazok közt, melyeket az angol vigjátékirodalom a polgári háboru óta fölmutat. Teljesen megmagyarázhatlan előttünk, hogy e darab a színpadon megbukhatott. Pedig így történt; s a szerzőt, kit különben is már bántottak a Collier támadása ütötte sebek, egészen epéssé tette ez az új csapás. Arra határozta magát, hogy soha sem teszi ki többé magát a minden ízlés nélküli hallgatóság durvaságának, s örökre búcsút mond a színpadnak.

Huszonnyolcz évig élt még, a nélkül, hogy öregbitette volna azt az előkelő írói hirnevet, a mit élvezett. Sokat olvasott, míg el nem vesztette látását; egyszer-másszor irt egy rövid tanulmányt, vagy valami együgyű mesét versekbe foglalt, de úgy látszik, hogy ezután nem tervezett valami jelentékenyebb művet. Azokat a vegyes darabokat, a melyeket 1710 körül adott ki, s melyek csekély értékűek, csakhamar elfelejtették.

Vigjátékaival szerzett hirneve, mit elősegített modorának és társalgásának kelleme, elegendő volt arra, hogy a világ becsülésében magas polczot biztosítson neki. Télen át Londonban lakott a legelőbbkelő emberek közt. A nyári időszakot a miniszterek és főurak pompás vidéki kasté-

lyaiban töltötte. Az ő nyugalmát tiszteletben tartották az írói irigység és politikai cselszövények, a melyek pedig abban az időben semmi egyebet sem kíméltek. Bevallott hive volt annak a párt-nak, melynek pártfogója, Montagu, most lord Halifax volt a feje. De udvarias volt, és megtett apróbb szolgálatokat bármelyik párthoz tartozó egyéneknek is, s ennek viszonzásául mindegyik párt jól nyilatkozott róla.

Anyagi eszközei hosszú időn át szűken voltak. Az az állás, melyet elfoglalt, alig képesítette őt arra, hogy kényelemben élhessen. S mikor a toryk kerültek hatalomra, némelyek azt gondolták, hogy még ezt a csekély állást is el fogja veszíteni. Azonban Harley, a ki semmikép sem volt hajlandó az Október-club tulzó politikájának elfogadására, s a ki minden értelmi és kedélyi hibája mellett is őszinte jó indulattal viseltetett a tehetséges emberek iránt, megnyugtatta az aggódó költőt, nagyon kegyesen és szerencsésen idézve Virgil sorait:

«Non obtusa adeo gestamus pectora Poeni,
Nec tam aversus equos Tyria Sol jungit ab urbe.»

A jó indulatot, a mit Congreve a toryk részéről tapasztalt, semmi olyas engedménynyel nem fizette meg, a mi a whigekeket jogosan bánthatta volna. Megérte azt a ritka jó szerencsét, hogy kivette részét barátai diadalából, a nélkül, hogy bukásukban osztozott volna. Mikor a Hannover-

ház lépett trónra, ő is megkapta a maga osztályrészét azok szerencséséből, a kikkel összekötetésben állott. Az az állás, melyet huszonkét év előtt megigérték neki, most jött üresedésbe. Jamaika titkárjává lett s összes évi jövedelme tizenkétszáz fontra rugott, a mi akkori időben, magános embernek nemcsak elégséges, hanem fényes is volt. Mindazáltal továbbra is takarékos maradt, a mit még abban az időben tanult meg, mikor, mint Swift beszéli, alig tudott annyit megtakarítani, hogy egy shillinget fizethessen a kocsisnak, a ki őt Halifax lordhoz vitte. Bár senkiről sem kellett gondoskodnia, legalább is annyit tett félre, mint a mennyit elköltött.

A korral járó kellemetlenségek hamar meglepték. Magán uralkodni nem igen tudott; sokat szenvedett a köszvénytől, s ha szobájában kellett maradnia, még csak az irodalomban sem kereshetett vigaszt. A vakság, a legkegyetlenebb csapás mindazok közt, a mi a magánosan álló tanult embert érheti, könyveit is haszonvehetlenekké tette rá nézve. Összes szórakozását csak a társaságokban találta, a melyekben jól neveltsége és élénksége mindig szívesen látott vendéggé tette.

Az új írói nemzedék nem versenytársat látott benne, hanem classikust. Ő visszavonult a küzdő térről, erejét soha sem mérte össze az övékével, s mindég hangosan dicsérte őket küzdelmeikben. Így tehát nem irigykedhettek rá, s nem gondol-

háltak inkább arra, hogy hirnevéből elvegyenek, mint akármelyik olyan nagy embernél, a ki már száz év óta nyugszik a költők zugában. Még a Féreg-utca lakói, sőt a Dunciad hősei is igazságosak voltak ez egyszer az élő érdemmel szemben. Azt a nagy tiszteletet, a melyben Congreve állott, mi sem jellemzi ékeesebben, mint az, hogy az *Ilias* angol fordítását, mely sokkal fényesebb kilátások közt jelent meg, mint bármi más valaha nyelvünkön, neki ajánlották. Nem volt herczeg a királyságban, a ki büszke ne lett volna erre a kitüntetésre. Dr. Johnson nagyon csodálkozik a szellem ama függetlenségén, melyet Pope ez alkalommal tanusított. «Mellőzte a főurakat és államférfiakat, hogy *Iliás*-át Congrevének ajánlja, oly nagylelkűséggel, a melyet a maga teljességében lehetne dicsérni, ha barátjai erénye egyenlő lett volna az ő szellemével. Miért épen őt választotta ki erre a nagy megtiszteltetésre, azt még ma sem lehet tudni.» Az bizonyos, hogy tudni nem lehet, de azt hiszszük, hogy kitalálni lehetséges. Az *Ilias* fordítását minden politikai párt rendkívüli örömmel fogadta. A költő, a ki ifjúkorában jutott jóléthez a whigek és toryk egymással vetélkedő bőkezősége következtében, egyik pártnak sem írhatta be tulajdonául azt a munkát, a melyet mind a kettő oly bőkezűen pártfogolt. Kellett tehát olyan valakit találni, a ki egy személyben kiváló és a mellett független egyén is. Így hát szükséges volt a főurakat és az

államférfiakat mellőzni. Congrevenek előkelő neve volt a tudományos körökben. Előkelő neve volt a főrangú körökben is. Mindenik párt férfiaival jó viszonyban élt. Az ő iránta tanusított udvariasságtól sem a miniszterek, sem az ellenzék vezérei nem érezhették magokat sértve.

Az a különös negélyezés, a mi Congrevere kezdettől fogva jellemző volt, a kor előhaladtával mindinkább erősebbé vált nála. Végül már az is kellemetlen volt rá nézve, ha vigjátékait előtte dicsérték. Voltaire, a kinek lelke lángolt az írói hírnév bőszt vágyától, félig bámult ezen a rendkívüli különözségen angliai tartózkodása alatt, félig pedig visszatetszett az neki. Congreve tagadta, hogy ő költő volna, azt mondta, hogy az ő darabjai csak unalmas órákban papírra vetett tréfák, és arra kérte Voltairét, hogy csak egyszerű úri embernek tekintse őt. «Ha ön csak egyszerű úri ember volna, válaszolta Voltaire, nem látogattam volna meg önt».

Congreve nem volt a meleg vonzalmak embere. A családi köteléket soha sem vette föl; azokban az ideiglenes viszonyokban pedig, a melyeket a Zöld terem szépségeivel kötött, úgy látszik, hogy szíve nem volt valami nagyon érdekelve. Minden viszonya között a Mrs. Bracegirdle-vel való volt a leghosszabb tartamú és legismertebb. E bájos színésznő, a ki sok évig volt egész London eszményképe s a kinek arcza okozta azt a végzetes vitát, a melyben Mountfort

megbukott, és a miért Lord Mohun ellen vizsgálatot tartottak a peerek, s a kinek, mint mondják, Scarsdale grófja tiszteletreméltó ajánlatot tett, igen próbára tevő körülmények között, rendkívüli odaadással viselkedett iránta. Congreve végül bizalmas barátjává lett. Mindig együtt lovagoltak és együtt étkeztek. Sokan azt mondják, hogy kedvese is volt, mások pedig, hogy nemsokára nejevé lett volna. Congrevet utoljára egy gazdagabb és előbbkelő szépség befolyása vonta el tőle. Henriette, a nagy Marlborough leánya, Godolphin grófnője, követte atyját, ennek halála után a herczegségben, valamint ő örökölte mérhetlen vagyonának nagyobb részét is. Férje nagyon jelentéktelen ember volt, kiről Chesterfield lord²⁶ azt mondja, hogy csak azért járt a peerek házába, hogy ott aludjék, s hogy ép oly jól alhatott volna a gyapjúzsák jobb oldalán, mint a balon. A herczegnő és Congreve nagy barátságban voltak egymással. Congreve számára minden nap terítettek az asztalnál, s ő aztán segített a hangversenyek rendezésében. Az a rosszakaratú vén szatyor, Sára, az özvegy herczegnő, a ki mindig veszekedett leányával, mint a hogy bárki mással is veszekedett volna, színlelte, hogy ő azt gyanítja, e mögött valami rossz rejlik. A világ azonban, úgy látszik, általánosságban azt gondolta, hogy egy nagyvilági hölgy, a nélkül, hogy gyanúsításoknak tenné ki magát, lehet figyelemmel egy

a hatvan évhez közeledő kiváló szellemű agg iránt, a ki kinézésre és szervezetre még koránál is öregebb, a kit a köszvény támlásszékéhez lánczol s a ki vaksága miatt képtelen volt olvasni is.

Az 1728. év nyarán Congrevenek azt tanácsolták, hogy kísértse meg a bathi fürdőt. Kirándulása alatt a kocsi felfordult, ő pedig súlyos belső sérüléseket szenvedett, melyekből többé soha sem épült ki. Aggasztó állapotban tért vissza Londonba, mindig fájdalomról panaszkodott oldalában, s tovább betegeskedett, míg a következő év januárjában elhunyt.

Tízezer fontot hagyott hátra, melyet jövedelmező állásai fölöslegéből takarított meg. Johnson azt mondja, hogy e pénzt a Congreve családnak kellett volna kapnia, a mely akkor nagy zavarban volt. Dr. Young és Mr. Hunt Leigh — pedig e két uri ember ritkán van egy véleményen, kikkel azonban, ez alkalommal, mi is szerencsések vagyunk ugyanabban a véleményben lehetni — azt gondolják, hogy azt Mrs. Bracegirdlenek kellett volna kapnia. Congreve kétszáz fontot hagyott Mrs. Bracegirdlenek, hasonló összeget bizonyos Mrs. Jellatnek, de megtakarított vagyona legnagyobb részét Marlborough herczegnőnek hagyta, a kinek mérhetlen gazdagságához ez a hagyaték annyi volt, mint egy csepp a vödör vízhez. Egy staffordshirei, bukás szélén álló birtok megmentéséhez elég lett volna ;

elég lett volna arra is, hogy egy visszavonúlt színésznőnek minden kényelmet megadjon, s az ő szempontjából, fényesen ellássa, de aligha volt elég arra, hogy a hercegnő kiadásait három hónapra is fődözze.

A nagyvilági hölgy barátját az írói világban ritkán látott pompával temettette el. A holttest a Jeruzsálem-kápolna előcsarnokában feküdt ravatalon és a Westminster-apátságba temették. A szemfedő bojtjait Bridgewater hercege, Cobham lord, Wilmington gróf vitték, az utóbbi akkor az alsóház elnöke volt, később pedig a kincstár első lordja lett, és ezeken kívül más magas állásu személyek. A kegyelmes asszony barátja hagyatékából egy pompás nyakéket vett, melyet az ő tiszteletére hordott, s ha hinni lehet a hírnek, még sokkal rendkívülibb módon is kimutatta iránta érzett tiszteletét. Azt mondják, hogy minden délben föltették asztalára Congrevenek óramű által mozgatott márvány szobrát, s hogy viaszból is megcsináltatta képmását, s hogy e viaszbábu lábaira az orvosok ép úgy felrakosgatták a hólyaghuzó tapasztokat, s ép úgy kengették azokat, mint a szegény Congreve lábait, mikor a köszvény gyötörte. A költőnek szobrot emeltek a Westminster-apátságban, melynek feliratát a hercegnő fogalmazta, Cobham lord pedig díszemlékkel tisztelte meg, a mely — úgy látszik nekünk, bármily merész legyen is e szó — a

legcsunyább és legképtelenebb a Stowén levő építmények között.

Azt mondtuk, hogy Wycherley Congrevenak rosszabb kiadása volt. S valóban, feltűnő hasonlatosság volt e két férfi élete és munkái között. Mindkettő földbirtokos családból származott s szabad szellemben neveltetett. Mindkettő városban élt, s az emberi természetet csak olyannak ismerte, a minőnek az a Hyde-park és a Tower közt mutatkozik. Mindenik szellemes ember volt. Egyiknek sem volt valami dús képzelő tehetsége. Fiatal korában mindkettő élénk és feslett vígjátékokat irt. Mindkettő még javakorában lépett vissza az irodalom teréről, és ifjúkori műveiknek tulajdoníthatták azt a jelentőséget, melynek később örvendtek. Miután megszűntek a színpad számára írni, mindketten vegyes tartalmu köteteket adtak ki, a melyek sem tehetségöknek, sem erkölcsüknek nem váltak valami nagy becsületére. Hanyatló éveiben mindkettő ragaszkodott a társasághoz, s utolsó pillanatában mindkettő különös és igazságtalan módon rendelkezett vagyónáról.

Congreve azonban minden tekintetben fölötte áll Wycherleynek. Wycherleynek volt szellemessége, de a Congreveé, Sheridánt kivéve, messze túlhaladja az utolsó két században föltűnt valamennyi vígjátékiróét. Congreveben nem valami nagy mértékben volt meg a költői tehetség, de Wycherleyvel összehasonlítva nagy köl-

tőnek nevezhető. Wycherleynek volt némi olvasottsága, de Congreve a valódi tudás embere volt. Congrevenek az illem ellen elkövetett vétéségei, bár kárhoztatandók, korántsem oly durvák, mint a Wycherleyéi, s Congreve nem is tette, mint Wycherley, a világra a feslett életü elbárgyúlt ember száanalomraméltó benyomását. Congreve mint igen kiváló egyéniség halt meg, Wycherley elfeledve és megvetetten. Congreve végrendelkezése képtelen és szeszélyes volt, Wycherley utolsó tetteit azonban — úgy látszik — a határozott rosszakarát sugalta.

Most, legalább egyelőre, meg kell állanunk. Vanbrugh és Farquhar nem olyan emberek, a kikkel gyorsan lehetne végezni, arra pedig most nincs időnk, hogy velők igazságosan foglalkozhassunk.

JEGYZETEK.

Nem tartottam fölöslegesnek, ha a nálunk kevésbbé ismert angol írókról, esetleg elvétve más viszonyokról, az alábbiakban rövid felvilágosítást adok.

¹ *Shakspeare* nevét a nálunk szokásos «Shakspere» írásmód helyett is csak Shakspearenek irom, mert így írják azt Macaulayn kívül: Carlyle, Bulwer, Scott és más angol írók is.

² *Spenser Ödön*, angol költő, született Londonban 1553-ban, meghalt ugyanott 1599 január 13. Tanulmányait Cambridgében végezte, melyeknek befejezése után udvari szolgálatba állott. 1586-ban Grey írországi helytartó titkára lett és Cook grófságban birtokot kapott. Az 1598-iki fölkelés alkalmával Londonba volt kénytelen menekülni, hol a következő év elején nagy nyomorban halt meg. Hamvait a westminsteri apátságban temették el. Művei gazdag képzelőtehetségről s kitűnő előadásról tanuskodnak. Főműve: *Fairy Queen*, melyből reánk csak hat könyv maradt; kitűnő még: *The shepherd's Calendar*.

³ *Rochester János Vilmos* gróf, angol költő, született 1647 április 10-én Ditchleyben, meghalt 1680 július 16-án. II. Károlynak kedvencze volt s udvarában a nélkül hogy hivatalt viselt volna, igen előkelő szerepet játszott. Tehetséges lyrikus volt és vakmerő satyrikus. Az akkori erkölcstelen udvari élet egyik legkicsapongóbb alakja.

⁴ A *Clarendon*-nyomda az oxfordi egyetem könyvkiadással egybekötött könyvnyomdája, egy 12 tagból álló, állandóan Oxfordban tartózkodó egyetemi delegatio

vezetése alatt. 1588 óta áll fent; a világ legnagyobb biblia nyomdája. A *Pitt*-nyomda Cambridgében van, szintén az egyetemmel összeköttetésben.

⁵ *Newgate* London legrégibb fogháza; itt történnek a kivégzések is.

⁶ *Sir Etherege György* (meghalt 1690-ben) angol költő és drámaíró ugyanabból az erkölcstelen iskolából, a melyből Wycherley.

⁷ *Angelo*, valamint a mindjárt említendő *Escalus* és *Lucio* Shakspeare *Szeget szeggel* című vígjátékából vett alakok.

⁸ *Fletcher János*, született 1579 deczemberében, Ryeban (Sussex grófságban); meghalt Southwarkban 1625 augusztus 28-án. Drámaíró volt; önállóan is sok drámát írt, legjobb darabjait azonban Beaumont Ferencz-czel társaságban írta, melyekben Shakspeare-t vették mintaképül.

⁹ *Massinger Fülöp*, angol drámaíró, született 1584-ben Salisburyben, meghalt Londonban, 1639 márczius 17-én. Oxfordban tanult, azonban tanulmányai befejezése előtt Londonba költözött, hol, leginkább másokkal együtt, sok színművet írt. Szomorujátékait emelkedett szellem, művészi külalak jellemzi, vígjátékai azonban durvák, darabosak.

¹⁰ *Ben Jonson*, angol költő, 1574—1637-ig; fényes szellemű, eredeti tehetségű drámaíró, ki vígjátékaiban földiei erkölceit festette.

¹¹ *Southey Róbert*, született 1774 augusztus 13-án Bristolban, mint író az u. n. «tengerészeti iskolá»-hoz tartozik. Előbb a westminsteri iskolában tanult, honnan azonban egy írat miatt, melyben a testi fenyték ellen kel ki, kitiltották; később Oxfordban tanult hittudományokat. Első műve *Wat Tyler* című szomorujáték volt, melyet akarata ellenére tettek közzé; 1794-ben egy kötet költeményt adott ki, a mi azonban semmi föltűnést sem keltett, ezt követte a *Jean d'Arc* hős-költemény, a mi már megnyerte a közönség tetszését. Bristolban történeti felolvasásokat tartott, majd a követ-

kező évben, miután előbb eljegyezte Tricker kisasszonyt, Lissabonba utazott. Hat hó múlva visszatért hazájába s Londonban telepedett le, hol jogi tanulmányokkal foglalkozott s irodalmilag is működött. 1800-ban ismét Portugallba utazott, 1802-ben Carry, Irland pénzügy-minisztere titkárává nevezték ki, 1807-ben évdíjat rendelték számára, 1813-ban *poet laureatet* lett. Ezután irodalmi munkásságának élt, míg 1839-ben szélhűdést nem kapott, mely után még négy évig élt, míg végre 1843 márczius 21-én meghalt. Költői művei közül legjobbak balladáái és *The curse of Kehama* hindu tárgyú költői elbeszélése.

¹² *Buttler Sámuel*, angol satirikus, született Worcesterben 1612 február 3-án, meghalt Londonban 1680-ban. Főműve: *Hudibras*, a mely a politikai pártokat és vallási szektákat, főleg azonban a puritánokat teszi nevetségessé. Kor- és culturtörténelmi szempontból is érdekes munka. II. Károlynak annyira megtetszett, hogy 300 font sterling tiszteletdíjat fizettetett ki szerzőjének, noha azonban ez akkori időben fényes ajándék volt, s egy gazdag özvegy asszonynyal is házasságot kötött, nagy nyomorban halt meg. 1720-ban a westminsteri apátságban emléket állítottak tiszteletére.

¹³ *Dorset Sackville Károly* gróf, angol költő, született Withamben, 1637, meghalt Brathben 1706. II. Károly udvarában fényes szerepet játszott, bár meghatározott udvari állása nem volt. 1665-ben a yorki herceget elki-sérte a hollandok elleni hadjáratba s egy győzelmes ütközet előtti estén szerzette a *To all you ladies now at land* kezdetű költeményét, mely azután a flotta kedvencz dalává lett. II. Jakab, mert önkényes rendeleteinek ellene szegült, megfosztotta az elődjétől ráruházott kormányzóságtól, III. Vilmos azonban ismét kegyébe fogadta.

¹⁴ *Tunbridge wells*. Kent grófságban, nyolcz kilométernyire a hasonló nevű várostól, Prath mellett Anglia legrégibb fürdőhelye.

¹⁵ *Lely Péter* (eredetileg Peter van der Faes) német

festő, született Soestban, 1617 vagy 18-ban, meghalt Londonban 1680-ban. Előbb Harlemben tanulta a festészetet, a hol Pieter de Grebber tanítványa volt, 1641-ben Orániai Vilmostal együtt Angliába ment, a festészetben Van Dyck modorát kezdte utánozni. Egymásután kegyencze volt I. Károlynak, Cromwellnek, II. Károlynak; ez utóbbinak állandó szolgálatába állott s a király őt udvari festővé és baronetté tette.

¹⁶ *Rowe Miklós*, drámaíró, született Berkfordban. 1673-ban, meghalt 1718-ban, deczember 6-án. Tetemeit a westminsteri apátságban helyezték örök nyugalomra. Jogi tanulmányokat végzett, államszolgálatba is lépett, főleg azonban mint erkölcsi irányzatú szomorújátékok szerzője szerzett magának érdemeket.

¹⁷ *Ford János* angol drámaíró, született 1586 áprilisában Ilsingtonban, meghalt 1640-ben. Első műve *Tame's Memorial* nagy reményekre jogosított, melyeket azonban a szerző nem váltott be.

¹⁸ *Otway Tamás*, drámaíró, született Trottonban 1651 márczius 3-án, meghalt 1685 április 14-én. Eleinte Winchesterben tanult, majd 1669-ben az oxfordi egyetemre ment. Az egyetemet azonban nem fejezte be, hanem szinpadra lépett. Itt azonban nem valami nagy sikert aratott. Sokkal szerencsésebb volt mint drámaíró. Legjobb két darabja: *The orphan* és *Venice preserved*, életében egyik sem talált méltánylásra, míg az utóbbit 1895 novemberében Párisban nagy sikerrel adták elő.

¹⁹ *Lee Nathaniel*, 1657—1693. Dryden kortársa, szintén színműíró.

²⁰ *Dr. Pusey*, angol theologus, született 1800-ban, meghalt 1882 szeptember 16-án; az oxfordi egyetemen a héber nyelv tanára volt; dogmák tekintetében nagyon közeledett a róm. kath. egyház tanaihoz.

²¹ *Baxter Richárd* angol lelkész, született 1615 november 12-én, meghalt 1691-ben. A parlamenti hadseregben volt tábori lelkész. Főtörekvése az volt, hogy az anglikánizmust egyesítse a presbyterianizmussal. Követői

baxterianistáknak neveztetnek, tagadják, hogy egyes emberek eleve elkárhoztak volna, de elismerik a prædestinatiót annyiban, hogy csak bizonyos, előre meghatározott számú ember fog üdvözülni. Leghíresebb írata: *A szentek örök nyugalma*; magyarul megjelent: *Felhívás a meg nem tért emberekhez*; ez két kiadást is ért.

²² *Burnet Gilbert*, angol protestáns theológus és történetíró, született Edinburghben 1643 szeptember 18, meghalt 1715 márczius 17-én. Glasgowban volt theológiai tanár, a hova 1669-ben nevezték ki, s a hol a püspökök tekintélyét védte a presbyteriánusok ellen, s a dissidensek megtűrését az episkopalisok ellen; mérsékelt nézetei miatt egyik félnél sem állott kegyben. 1673-ban ott hagyta tanszékét, s Londonban lett királyi káplán, s a katolikus hit határozott ellenének bizonyult. II. Jakab igényeit nyilvánosan megtámadta, 1685-ben nagyobb utra kelt, s Hollandiában Orániai Vilmos érdekében írt röpiratokat, a miért Angolországban hazaárulónak nyilvánították, mire a hollandi állam kötelékébe lépett. 1688-ban az orániai herczeggel Angliába ment, 1689-ben Salisbury püspökévé nevezték ki; 1699-ben a gloucesteri herczeg nevelését bízták reá, a ki azonban nemsokára elhalt.

²³ *Bentley Richárd* angol philológus, született 1662 január 27. Vulton helységben, Yorkshireben, meghalt Cambridgeben, 1742 július 14. Theológiát tanult, s természettudományi alapon bizonyította be, hogy a tudomány apostola nem ellensége a vallásnak. Később nyelvészeti munkákkal foglalkozott, s többek közt kimutatta, hogy az u. n. æsopusi mesék nem hitelesek, 1699-ben a cambridgei egyetem rectora lett, a hol azonban nyers, durva természete miatt a fellowk megnehezteltek reá, s kérvényt nyújtottak be ellene. A pörnek 28 év múlva lett vége, s Bentleyt hivatala elvesztésére ítélték, az ítéletet azonban nem hajtották rajta végre. Majdnem az összes ókori kiválóbb költőkkel és írókkal foglalkozott, sok becses észrevételt hagyva az utókorra.

²⁴ *D'Urfey Honoré*, francia regényíró, született 1568-ban, február 11-én Marseilleben, meghalt 1625 július 1-én. Leghíresebb műve az *Astrée*, allegorikus pásztorregény, melynek mintáját talán Tasso *Amintá*-ja képezi. A regényben cselekmény nincs, hanem a hősök az akkori idők eseményeit mondják el czikornyás beszédekben. Csak a szerző halála után adták ki, hosszú ideig volt Európa nyugatának kedvenc olvasmánya.

²⁵ *Dennis János* színműíró és kritikus, szül. 1657-ben Londonban, meghalt 1734 június 6-án. Francia- és Olaszországban tett utazása után hazatérve, a legelőkelőbb irodalmi s politikai körökkel lépett érintkezésbe; barátjai azonban, kiméletlen kritikája miatt, mind elpártoltak tőle. Szegénységben, megvakultan halt meg. Bírálatai közül legjobbak az Addison *Cato*-járól és Pope : *A műbírálat*-áról írott tanulmányai; drámái közép-szerűek.

²⁶ *Chesterfield Fülöp* Dormer Stanhope gróf, britt államférfi és író, szül. Londonban 1694 szeptember 22-én, meghalt 1773 márczius 14-én. Tanulmányait Cambridgeben végezte; 1714-ben nagyobb utazásra ment, mikor is hosszabb időt töltött Párisban. Előbb parlamenti, 1726-tól kezdve pedig felsőházi tag lett. Egész pályafutása alatt mindig szabadelvű politikus volt. Nagy méltóságokat viselt: II. György főudvarmestere volt, majd Irland alkirálya, 1747-ben államtitkár lett. Kevéssel ezután visszavonult a közügyektől s kizárólag a tudománynak élt. Műveit kitűnő előadás, humor, az élet alapos ismerete jellemzik, mindazáltal ő a hasznossági elv s a leplezett egoizmus képviselője.
